JCL

Journal of the College of Languages

Open Free Access, Peer Reviewed Research Journal

http://jcolang.uobaghdad.edu.iq

Est.1994

P-ISSN: 2074-9279
E-ISSN: 2520-3517
2023, No.(47)
Pg.347-373

Construction Grammar in Kurdish Language

Prof.Karwan Omar Qadir, Ph.D.

E-mail: Karwan.qadir@univsul.edu.iq

University of Sulamaniah, College of Languages, Department of Kurdish, Sulamaniah, Iraq.

Asst.Lect. Nali AdhamGharib

E-mail:nali.gharib@uoh.edu.iq

University of Halabja, College of Education, Department of Kurdish, Sharazoor, Iraq.

(Received on 31/7/2022 - Accepted on 4/12/2022 - Published on 2/1/2023)

DOI: https://doi.org/10.36586/jcl.2.2023.0.47.0347

CC BY

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

This research is under the title (Construction Grammar in the Kurdish language), which in turn is an attempt to present grammar and Kurdish grammar from the perspective of the constructive of Cognitive Linguistics. The construction as a term in the Kurdish language base was not recent, as it was discussed in other schools in a specific way from the perspective of language schools, but the subject of construction with a perceived background includes specific purposes, which is how to build the linguistic base by being a template accessible to its speakers, and in the cases of speaking it, not to mention how it is perceived and the level it is familiar with by its speakers. The nominal purpose of the Construction is Unification of form-meaning in a grammatical structural unit. Thus, the Construction Grammar presents the form-meaning, both in one scope. From the point of view of Construction Grammar, the basic units in grammar are the Constructions, all of which are reflected on how it works automatically and perceptively to the minds of its speakers. In other words, how grammar is influenced by linguistic uses and speech situations

through which speakers experience grammar as one of their perceived abilities. This means that the speakers' constructed grammar contains the most linguistic knowledge. This is because all linguistic units are seen as symbols (whether Sounds or Sentential), where in turn they form a unit of meaning-form together. The present study is divided into two chapters:

The first Chapter is entitled (Principles of Construction Grammar). This section presents the principles of Construction Grammar in Linguistics and Kurdish language.In the second Chapter, The basic rules of Construction Grammar are presented with practical examples in Kurdish Language.

Key words: Cognitive, Grammar, Construction, Form, Meaning.

ڕێزمانی بونیادنان لە زمانی کوردیدا
توێژینەوەیەکی هەڵهێنجراو(مستل)ە لەنامەی دکتۆراوە وەرگیراوە

[1] پ.د. کاروان عومەر قادر
بڕوانامە: دکتۆرا
Karwan.qadir@univsul.edu.iq
بەشی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

[2] م.ی. نالی ئەدهەم غەریب
بڕوانامە: ماستەر
nali.gharib@uoh.edu.iq
بەشی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

کورتەی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە بەناونیشانی (ڕێزمانی بونیادنان لە زمانی کوردیدا)، هەوڵێکە لە پێناو خستنەڕووی ڕێزمان و ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگە و گۆشەنیگای بونیادنراوی زانستی زمانی درکپێکردنەوە. بونیادنان وەک زاراوە لە زمانەوانیی کوردیدا، نوێ نییە و لە قوتابخانەکانی دیکەدا بەجۆری تایبەت و لە ڕوانگەی قوتابخانە زمانەوانییەکانی دیکەوە، باسیلێوەکراوە، بەڵام زاراوەکە بە باگراوەندێکی درکپێکراوەوە، مەبەست و لێکدانەوەی تایبەت لەخۆیدەگرێت. لەم ڕوانگەیەوە بونیادنان، جوتکردنی فۆڕم_واتایە لە یەک بونیادی ڕێزمانیدا. بەمجۆرە ڕێزمانی بونیادنان هەرکام لە فۆڕم_واتای دەربڕاوەکان پێکەوە وەک یەک داڕشتە پێشنیازدەکات. لەڕوانگەی ڕێزمانی بونیادنانەوە، یەکەی بنەڕەتی لە ڕێزماندا، بونیادەکانن، کە ئەمانیش، چۆنیەتی کارکردنە ئۆتۆماتیکییە درکپێکراوەکەی ئاوەزی ئاخێوەران دەنوێنن. بە واتایەکی دیکە، ڕێزمان چۆن دەخرێتە ژێر کاریگەریی بەکارهێنانە زمانییەکان و بارودۆخەکانی ئاخاوتنەوە، کە بەهۆیانەوە ئاخێوەران، ڕێزمانی زمانیش وەک یەکێک لە توانا درکپێکراوەکەیان ئەزموندەکەن. بەمشێوەیە ڕێزمانی بونیادنراوی ئاخێوەران، زۆرترین کۆزانیاریی زمانی لەخۆیدەگرێت. هۆکاری ئەمەیش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە سەرجەمی یەکە

زمانییەکان، وەک هێمایەک دەبینرێن(چ هێمای دەنگی بن، یاخود ڕستەیی)، کە جوتکراوی فۆڕم_واتان پێکەوە.

کلیلە وشەکان: درکپێکردن، ڕێزمان، بونیادنان، فۆڕم، واتا.

پێشەکی:
لە زۆرێک لە لێکۆڵینەوە ڕێزمانییەکاندا، ئەوەی، کە سەرنجی دەخرایەسەر و لێکدەدرایەوە، وردەکارییە سینتاکسی و لایەنە تەکنیکییەکانی ناو ڕستەکان و بەشە پێکهێنەرەکانی دیکەی داڕشتە ڕێزمانییەکان بوون. لە کاتێکدا لە زانستی زمانی درکپێکردندا، ڕێزمان وەک بەشێک لە پێکهێنەری درکپێکراوی ئاخێوەر دەخرێتەڕوو. لەم پێناوەشدا، ڕێزمانی بونیادنان، ئاگایی و ئاستی درکپێکراوی ئاخێوەران لە ڕێزماندا دەنوێنێت. بۆ ئەمەیش، ئاخێوەران لە بارودۆخەکاندا، ڕێزمان بونیاد دەنێن. جوتکردنی فۆڕم_واتا لە سەر هەموو هێما زمانییەکان (لە سادەترین هێماوە تاوەکو ئاڵۆزترینیان)، بە بونیادنان دادەنرێت، چونکە گوزارشتکردنە لە توانستێکی درکپێکراوی ئاخێوەر.

ڕێبازی توێژینەوەکە:
وەک پێویستی و مەرجی بنەڕەتی لە قوتابخانەی زانستی زمانی درکپێکردندا، لەم توێژینەوەیەشدا پەیڕەویی لە ڕێبازی (شیکاریی درکپێکراوانە) کراوە، کە ئەمیش خۆی لە شیکردنەوەی بنەماکانی ڕێزمانی بونیادنان و پاشان خستنەڕووی ڕەهەندە درکپێکراوەکەی ڕێزمانەکەدا لە زمانی کوردیدا دەبینێتەوە. بۆ ئەمەیش هەرکام لە دەربڕاوەکانی زمانی کوردیی (شێوەزاری سلێمانی) لە مۆڕفۆلۆژی و سینتاکسەوە بە نموونە وەرگیراون و سنوری توێژینەوەکەیان پێکهێناوە.

گرنگیی توێژینەوەکە:
لێکدانەوەی زمان و ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگە و گۆشەنیگای درکپێکراوی زمان و بەدیاریکراویش ڕێزمانی بونیادنانەوە، وەک یەکەم هەوڵ و توێژینەوە لەم بوارەدا، پاشان ڕوانین لە ڕێزمانی کوردی لە ڕەهەندێکی جیاواز لە وردەکارییە تەکنیکییەکانی سینتاکسی و مۆڕفۆلۆژییەوە، چوارچێوەکانی ئەم توێژینەوەیە دەنەخشێنن و دەتوانرێت وەک گرنگیی توێژینەوەکە سەرییکرێن.

پێکهاتەی توێژینەوەکە:
لەپێناو خستنەڕووی تایبەتێتییەکانی ڕێزمانی بونیادناندا، توێژینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم دەربارەی بەراییەکانی بونیادنان و ڕێزمانی بونیادنانە لە زمانەوانیی گشتی و زانستی زمانی درکپێکردندا. لەم بەشەدا سەرەتاکانی بیری بونیادنان لە زمانەوانیدا خراوەتەڕوو. هەروەها ئەو ڕوانینە بەراییانەی، کە لە زانستی زمانی درکپێکردندا دەربارەی چەمکی بونیادنان لە ڕێزماندا پێشنیازکراون، باسیانلێوەکراوە. بەشی دووەم، کە دەربارەی پێڕەوە بنەڕەتییەکانی ڕێزمانی بونیادنانە لە زمانی کوردیدا، هەوڵدراوە ڕێزمانی کوردی و دەربڕاوەکانی ئاخێوەرانی زمانی کوردی، لەبەر ڕۆشنایی ڕێزمانی بونیادناندا، شیکارییەکی درکپێکراوانەیان بۆ بکرێت.

١) بەراییەکانی بونیادنان و ڕێزمانی بونیادنان
بەهەندوەرگرتنی تەواوی ئەو لایەنانەی، کە بەجۆرێک لە جۆرەکان ڕۆڵیان لە بونیادنان و داڕشتنی بونیادە زمانییەکاندا هەیە، واتای ڕوانینێکی سەرتاپاگیر لە زماندا دەگەیەنێت. پێکهاتە زمانییەکان لە

بچوکترین یەکەوە، تاوەکو ئاست و پێکهێنەرە فراوانەکانی دیکە بەپێی دابەشکارییە باوەکان، (*بڕوانە: ١- ئەمین، ٢٠١١. ٢- محێدین، ٢٠١٣.*)(*1- Amin, 2011. 2- Muheddin, 2013. 3- Aitchison, 1999.*)، سەرجەمیان بۆ کارلێک و کاریگەری و کاردانەوەی (ئەزمونە جەستەیی و ئاوەزییەکان)ی ئاخێوەران لەگەڵ شت و کەس و ڕووداو و یەکە زمانییەکانی گوزارشت لەمانە دەگەڕێتەوە. ئەزمونە جەستەییەکان وەک کارلێکە هەستی و کۆمەڵایەتییەکانی ئاخێوەران، هەروەها ئەزمونە ئاوەزییەکانیش، وەک نواندنە ئاوەزی و مامەڵە هۆشەکییەکانی ئاخێوەران لەگەڵ یەکەمیاندا، بەدیاردەکەون. بەمشێوەیە زمان "لەشێوەی زانیاریی ئابستراکت لە ئەقڵدا هەڵدەگیرێت، بەڵام بۆئەوەی ئەوە ڕوویدات، دەبێت ئەو زمانە لە جیهانی دەرەوەدا، وەکو ڕەفتاری کردەنی ئەزمونبکرێت و بەکاربهێنرێت". (ویدۆوسن، ٢٠٠٨، ل٢٠)(Widowsen, 2008: P.20). لەمڕوانگەیەوە، بەردەوام بۆچوونی ئەرکی Functionalismی بۆ زمان، جەختی لەسەر دەکرێتەوە، کە گریمانەی بەجێهێنانی ئەرک و کردە، هەم بەهۆی زمانەوە، هەمیش لە بونیادە زمانییەکاندا، دەکاتە بنەمای لێکدانەوە زمانەوانییەکان. لەم پێناوەشدا تەواوی یەکە و پێکهێنەرەکانی زمان، وەک هێمایەک (Symbol) دادەنرێن و لە کۆتایشدا سەرجەمی زمان بە پێواژۆیەکی هێمایی (Symbolic) دەنوێنرێت. هێمایش هەرکام لە دیوەکانی (فۆڕم_واتا) لە نەخشەکێشانێکدا دەگەیەنێت و خودی هێماکە، سەرجەمی بوارە پەیوەستە باوەکانی وەک (فۆنۆلۆژی، مۆڕفۆلۆژی، سینتاکس و فۆڕمە فەرهەنگییەکان لە پەیوەستییەکی بەردەوام و دانەبڕاو بە هەرکام لە سیمانتیک و پڕاگماتیک و بارودۆخەکانی ئاخاوتنەوە(بە وردەکارییەکانی هەرکامیانەوە))، پێناسەدەکات. فێربوونی هێماکەش، لە ئەنجامدا ئاماژە بە فێربوونی هەرکام لە لایەنە پێکهێنەرەکانی خودی هێماکە دەدات، کە ئەم فێربوونەش، لە بارودۆخێکی ئاخاوتنی و ڕاستییەکی پڕاگماتیکیی هێماکەوە دێت. لە ئێستای لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکاندا (بە گشتی دونیای زانست و لێکۆڵینەوەکان، پەیڕەوی لە شێوازی کارکردنی نێوزانستی/ زانستە ئاوێتەبووەکان Interdisciplinary) دەکرێت. زانستی زمانی درکپێکردنیش وەک ڕێبازێکی لێکۆڵینەوەی چەند لایەنی لە زمان دەردەکەوێت و چەندین تیۆری لە لقەکانی (ڕێزمانی درکپێکردن و سیمانتیکی درکپێکردن) لەخۆدەگرێت. ڕیزمانی بونیادنانیش، بەیەکێک لە تیۆرییەکانی لێکدانەوە زمانییەکانی قوتابخانەی زانستی زمانی درکپێکردن دادەنرێت، کە ڕوانینێکی جیاواز لە ڕێزمان پێشکەشدەکات و لێکدانەوە و شرۆڤەکانی بۆ ڕێزمان، لەبەر ڕۆشنایی و لە ڕوانگەی فەلسەفە و بیرە بنەڕەتییەکانی قوتابخانەکەوە بۆ ڕێزمان، درێژەپێدەدات.

لەم لایەنەوە، ڕێزمانی بونیادنان، جیاواز لە تەواوی مۆدێلە ڕێزمانییەکانی دیکە، ڕوانینێکی هێمایی بۆ سینتاکس و سیمانتیکی زمان، هەروەها هێماگەراییانە بۆ سەرجەمی ڕێزمان پێشنیازدەکات. هێما و هێماگەرایش، بەو خاسیەت و ئەدگارە تایبەتییانەوە، کە هێمایەک بە تەواوی پێکهێنەرەکانییەوە دەیگەیەنێت. وەک سەرەتا و بنەمایەکی پێشەکییانە دەربارەی ئەم جۆرە لە شیکردنەوەی ڕێزمانی زمان، کە بە ڕێزمانی بونیادنان(Construction Grammar) ناسراوە و کورتکراوەکەی دەبێت بە (C×G)، ئەوە دەخرێتەڕوو، کە زاراوەی بونیادنان گوزارشت لە هاوپەیوەندییەک لە نێوان (فۆڕم_واتا)ی سەرجەمی زمان و تەواوی پێکهاتە پەیوەندیدارەکانی زماندا دەکات. "لەم سەرنجەوە، هەرکام لە فۆڕمی زمانی و واتای زمانی، وەک دوو ئاستی پشتبەستوو بەیەکتر، دەرناکەون، بەڵکو بەشێوەیەکی جیانەکراوە، پێکەوە گرێدراون. لە ڕێزمانی بونیادناندا، جوتەکانی (فۆڕم_واتا)، نەک هەر بنەمای وشەن، بەڵکو سەرجەمی کۆزانیاریی زمانەوانی، لەو پەیوەندییە هێمایەدا، داکراون". (Wasserscheidt, 2019, P. 95). مەبەستیش لە پەیوەندییە هێماییەکە، نواندنی هەرکام لە (فۆڕم) و

(واتا)ی زمانییە لە هێمایەکدا؛ نەک فۆڕم بۆخۆی بەجیا و (واتا)یش وەک بەشێکی سەربەخۆ و هەرکامیشیان خاوەنی تایبەتێتیی خۆیانبن، بەڵکو فۆڕمە زمانییەکان، لە هەر ئاستێکی نواندندا بن (دەربڕین، نوسین)، ڕاستەوخۆ ئاماژە بە زانینە (واتاییەکە)ی خودی فۆڕمەکانیش دەدەن و هەردووکیان پێکەوە لە هێمایەکدا دەنوێنرێن. لە ڕاستیدا ئەم هاوپەیوەندییە هێماییەی (فۆڕم و واتا)، تەنها لە وشەکانی زماندا نابینرێتەوە، بەڵکو سەرجەمی یەکە زمانییەکانی زمانیش دەگرێتەوە. بەمپێیە یەکە و سەگمێنتە فۆنۆلۆژییەکانی وەک (فۆن، ئاواز) و هەروەها یەکە مۆرفۆلۆژییەکانی وەک (مۆرفێم)ەکان و یەکەیەکی سینتاکسی وەک (ڕستە)یش، هێمایەکن، کە لەخۆیاندا گوزارشت لە یەکێتییەکی هاوپەیوەندیداری (فۆڕم_واتا)ی خودی یەکەکە دەکەن و لە بەکارهێنانیشیاندا، ئاماژە بە سەرجەمی کۆزانیارییە زمانەوانییەکانی یەکەکان دەکرێت. "لە ڕێزمانی بونیادناندا، هەموو بیرۆکەکان بە دەوری ئەو خاڵەدا دەسوڕێنەوە، کە فۆڕمی زمانی، پەیوەندیدارێکی ڕاستەوخۆ و ناچاریی و دەورەدراوی بە ناوەڕۆکە واتاییەکەی و کردەی پەیوەندیکردنەکەیەوە هەیە. هەروەها ئەم ڕوانینەش دەبێت وەک بنەما بۆ هەر تیۆرییەکی پەسنی و شیکاری بونیادی زمانەوانی بەکاربهێنرێت". (Kiss and Fried لە Alexiadou, 2015, P.974). فێربوونی هێماکانیش، هەر بەپێی هەمان تایبەتێتییە، چ لە قۆناغی فێربوونی زمانی یەکەمدا بێت، یاخود لە قۆناغەکانی فێربوونی زمانەکانی دووەم و سێیەم و ...هتدا بێت. بەو واتایەی مرۆڤ بەسەرجەمی کۆزانیارییەکانی یەکەکانەوە، فێریاندەبێت. هەربۆیە کاتێک فێرخوازێکی زمانی ئینگلیزی (وەک زمانی دووەم)، فۆڕمی وشەیەک نەناسێتەوە، بێگومان واتاکەیشی نازانێت. بەهەمانشێوە کاتێک گرفت لە گۆکردنی یەکێک لە دەنگەکانی زمانەکەدا هەبێت(وەک لایەنی فۆڕمی)، بۆنموونە دەنگەکانی (ذ، ث)، ڕاستەوخۆ بەواتای گرفت دێت لە کۆزانیارییە زمانییەکانی قسەکەرەکەدا، هەروەها گرفت لە تەواوی هێماکەدا دەهێنێتەئاراوە و بارودۆخی هەڵەتێگەیشتن و تەنانەت تێنەگەیشتنیش دروستدەبێت. پێچەوانەکەیشی ڕاستە، بەو واتایەی کاتێک، کە واتای وشەیەکی ئینگلیزی نازانرێت، بەشێکی گرفتەکە بۆ نەناسینەوە و کورتهێنان لە کۆزانیارییە زمانییە فۆڕمییەکەی یەکەکە دەگەڕێتەوە. سەرجەمی ئەمانەیش وەک چنراوێکی تۆڕبەندییانەی هێماکان دەردەکەون، کە قسەکەر لە زانینە زمانییەکانیدا بونیادیان دەنێت. لەم ڕوانینەوە بۆچوونی بەرهەمهێنان و پێواژۆکانی بەرهەمهێنان و یاساکانی گواستنەوە و ئاستەکانی قووڵ و ڕووکەش و هەنگاوە تەکنیکییەکانی بەرهەمهێنانی دەربڕاوەکان، بەرپەرچەدەدرێنەوە. هۆکاری ئەمەیش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئاخێوەران هەمیشە دەست بۆ خودی سەرچاوەکان (هێماکان بە تەواوی زانیارییەکانیانەوە) دەبەن و بەکاریاندەهێنن و پێویستناکات بۆ هەر دەربڕاوێک هەنگاوەکانی بەرهەمهێنان جێبەجێبکەنەوە، لەبری ئەمە، بونیادنانی یەکەیەکی جێگیر و ئامادە و فێربوو لە فەرهەنگدا هەیە و ئاخێوەران مامەڵەی پێوەدەکەن. کە لە ڕاستیدا ئەم ڕوانینە لە زمان و پێواژۆ زمانییەکان، بنەڕەتی لێکدانەوە و ناوەندی گریمانەکانی ڕێزمانی بونیادنان پێکدەهێنێت، بەوەی، کە زمان وەک گشتێکی کۆکراوە لە فۆڕمەکان و بەکارهێنانەکان دادەنرێت و ئاخێوەرانیش هەر بەمجۆرە فێریدەبن و دواتریش بەکاریدەهێننەوە، کە فێربوونەکەیشیان، لەسەر بنەمای کۆمەڵێک کردەی گواستراوەی کلتوری_زمانییە و لە نێوان ئاخێوەرانی کۆمەڵێکدا دەگوێزرێتەوە.

زاراوەی بونیادنان (Construction) لە زمانەوانیدا، ئامادەیی و بەکارهێنانێکی بەرچاوی هەیە و داهێنانی ئەم زاراوەیە بۆ ئەم ڕێبازەی لێکۆڵینەوە لە ڕێزمان (ڕێزمانی بونیادنان) ناگەڕێتەوە، بەڵکو بەڕای زانا (گۆڵدبێرگ) "لە ڕێزمانی باویشدا گرنگی بە وردەکارییەکانی بونیادنانە تایبەتییەکان دراوە و لە قۆناغە سەرەتاییەکانی ڕێزمانی گوێزانەوە (Transformational Grammar)یشدا، بونیادنانەکان ڕۆڵی ناوەندیی خۆیان پاراست و یاسا تایبەتییەکانی بونیادنان بوون بە نۆرم".(Goldberg, 1995,

P.1). بەمشێوەیە بەکارهێنانی خودی زاراوەکە لە سەرەتادا، بۆ ئاماژەدان بووە بە هەموو ئەو بونیادنان/خستنەتەکیەکانەی، کە لە ڕێزمانی زماندا بوونیان هەبوو. کەواتە بونیادنان وەک تەرزێک، پەیوەندیدارە بە ڕێزمانەوە، بەڵام لە زانستی زمانی درکپێکردندا، مۆدێلێکی تایبەتی ڕێزمانی دەگرێتەوە و لەسەر ئەو بیرۆکەیە وەستاوە، کە یەکەی بنەڕەتی لە ڕێزماندا (بونیادنانە ڕێزمانییەکان Grammatical Constructions)ن، وەک لەوەی تەنها یەکە سینتاکسییە یەکگرتوو و سەربەخۆکان و ئەو یاسایانەبن، کە یەکەکان لە تەنیشت یەکەوە دادەنێن(Schönefeld, 2006, P.2). پێویستە ئەوە بخرێتەڕوو، کە لە زمانەوانیی کوردیدا، بۆ یەکەمجار زاراوەی (بونیادنان) و (ڕێزمانی بونیادنان)، بە پاشخانە درکپێکراوەکەی و لە ڕوانگەی زانستی زمانی درکپێکردنەوە، بەرامبەر بە(Construction) و (Construction Grammar)، لەلایەن (کاروان عومەر قادر)ەوە، پێشنیازکرا و لە (غەریب، ٢٠١٦، ل٤٦)(Gharib, 2016, P.46)دا ئاماژەپێدراوە و لە (قادر، ٢٠١٩)(Qadr, 2019)دا و لە باسێکیدا بەناونیشانی (تەنینی وشەیی لە ڕێزمانی وشەییدا)، وەک یەکێک لە ڕێبازەکانی لێکۆڵینەوەی درکپێکردنانەی زمان، خراوەتەڕوو.

بەمشێوەیە بونیادنان، ئەو ڕێبازانەی لێکۆڵینەوەی زمان دەگرێتەوە، کە جەختدەکەنەوە لە سەر ڕۆڵی ڕێزمان لە زماندا، بەڵام بە جیاوازیی بنەڕەتی. "زاراوەی (بونیادی Constructionist)، کۆمەڵێک مەبەست دەگرێتەوە. هۆهاندەری بنەڕەتی ئەم زاراوەیە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ڕێبازی بونیادی/بونیادنان، گرنگی بە ڕۆڵی بونیادنانە ڕێزمانییەکان دەدات، بە لێکنزیککردنەوە/پێکەوەبەستنی فۆڕم و کردە پێکەوە". (Goldberg. 2006, P.1).

سەرەتای بیری ڕێزمانی بونیادنان لە چەند کارێکی زانایان (چارلس فیلمۆر، جۆرج لاکۆف، پاوڵ کەی...)، سەبارەت بە خستنەڕووی چۆنییەتی کارکردی ئۆتۆماتیکی و توانا درکپێکراوەکانی ئاوەزی مرۆڤ لە ڕێزماندا، دەبینرێتەوە. یەکەمین کارێکیش لەم بوارەدا ئەنجامدرابێت، بۆ زانا (چارلس فیلمۆر) دەگەڕێتەوە، کە لە سەرەتاکانی (١٩٨٠)دا و لەگەڵ یەکێک لە خوێندکارەکانی لە زانکۆی کالیفۆرنیا، بیرۆکەی ڕێزمانی بونیادنانیان خستەڕوو. سەرجەمی کاری زانایان لەو پێناوەدابوو، کە دەیانویست بونیادی هەرکام لە ئیدیۆمەکان و دەربڕاوە ئامادەکانی زمانی مرۆڤ شیبکەنەوە. "بەگشتی سەرهەڵدان و گەشەپێدانی ڕێزمانی بونیادنان، دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای ١٩٨٠ و نیوەی یەکەمی ١٩٩٠". (Fried and Östman, 2004, P.1-10). لەڕاستیدا بنەڕەتەکانی ئەم مۆدێلە لە شیکردنەوەی ڕێزمانی، دەگەڕێتەوە بۆ چەند کارێکی پێشتر سەبارەت بە لێکدانەوەی ڕێزمان و زمان، بەتایبەتی دیارترین سەرنجی زانا (فیلمۆر) دەربارەی دیاردە ڕێزمانییەکان، کە بە (Case Grammar)، (ڕێزمانی بار و حاڵەت) ناسراوە. *(بڕوانە: مەحویی، ٢٠٠٩، ل٢٤٧-٢٥٨)(Mahwi, 2009, P. 247-258).* یەکێکی دیکە لەو بوارە ڕێزمانییانەی، کە وەک سەرەتای دەرکەوتنی بیری بونیادنان لە ڕێزماندا دەبینرێت و هێڵێکی دیاری سەرەتاکانی بونیادنان لە ڕێزماندا دەنەخشێنێت، بابەتی (ڕێزمانی پەیوەندیدار Relational Grammar)بوو، کە ئەمیش لە ساڵانی ١٩٧٥ بەدواوە، لە کاری زانایان (Paul Postal) و (David Perlmutter)دا دەرکەوت(Postal and Joseph, 1990). هەروەها کارەکانی زانا (جۆرج لاکۆف) سەبارەت بە (سیمانتیکی بەرهەمهێنان Cognitive Semantics)، لە ساڵی ١٩٧٠دا، بە هۆکارێکی دیکەی سەرهەڵدانی بیری بونیادنان لە ڕێزماندا دادەنرێت و بەدیاریکراوی لە بابەتی (Gestalt Grammar)دا، کە تێیدا لاکۆف بۆ یەکەمینجار ڕێبازی ئەزمونی لە ڕێزماندا هێنایەکایەوە، کە چۆن ئاخێوەران بەهۆی ئەزمون (Experiential)ەوە، دەتوانن بونیادی ڕستەکانیان بنێن. لەمڕوانگەیەوە لاکۆف گریمانەی ئەوەی دەکرد، کە سەرچاوەی واتای دەربڕاوە زمانییەکان، لە واتای

بەشە پێکهێنەرەکانی ئەو دەربڕاوەوە نایەت. لەبری ئەمە پێیوابوو، کە بونیادنانەکان بۆخۆیان واتادار و هەڵگری واتان. ئەو واتایەی، کە دەربڕاوەکان هەیانە، پێواژۆ بونیادنانەکە پێکیهێناوە، کە ئەمەیش بۆخۆی سروشتی و ئەزمونی و ئۆتۆماتیکییە. بەو واتایەی، کە سروشت و چۆنیەتی و چییەتی بونیادنان، بنەڕەتی یەکەمی پێبەخشینی واتایە بە دەربڕاوەکان. بەمەبەستی ئەزمونبەندکردنی ئەم ڕوانینە و جێگیرکردنی لە زمان و لێکدانەوە ڕێزمانییەکاندا، زانایان لە ئیدیۆمەکانی زمانەوە دەستیانپێکرد. بەوپێیەی، کە سەرنج و لێکدانەوەکانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان سەبارەت بە ئیدیۆمەکان، کورتی دەهێنا، هەربۆیە سەرەتای بیری بونیادنان لە شرۆڤەی ئیدیۆمەکانەوە دەستپێدەکات. "زیادەڕەوی نابێت ئەگەر وادابنرێت، کە ڕێزمانی بونیادنان لە سۆنگەی گرنگیپێدان و دیاریکردنی شوێن و پێگەی ئیدیۆمەکان لە کۆزانیاریی ئاخێوەراندا لەناو ڕێزمانی زمانەکەیاندا دەستپێدەکات". (Croft and Cruse, 2004, P.225). بەمشێوەیە ڕوانینەکان لە بونیاد و سروشت و تایبەتێتیی ئیدیۆمەکانی زمان، سەرنج و لێکدانەوە ڕێزمانییەکانی زانایانی قوتابخانەی زانستی زمانی درکپێکردنی بەرەو مۆدێلێکی دیکەی ڕێزمانی برد، کە بە ڕێزمانی بونیادنان ناسراوە. دواتریش ئەم لێکدانەوانە لە ئیدیۆمەکانەوە پەڕییەوە بۆ سەرجەم بونیادنانە ڕێزمانی و زمانییەکانی دیکەی ئاخێوەران، لەڕاستیدا ئەمەش بۆچوون و سەرنجێکی نوێبوو لە زمانەوانیدا و تاوەکو ئێستایش، بەشرۆڤە و لێکدانەوەی جیاواز، بیری ڕێزمانی بونیادنان بۆ لێکدانەوەی زمان، لە گۆشەنیگای ڕێزمانێکی نوێباوەوە، کاری لەسەر دەکرێت. سەرجەمی ئەم کارانەیش، هەوڵدانبوون لەپێناو زیادکردن و بەشدارپێکردنی لایەنە سیمانتیکییەکان لە شیکردنەوە ڕێزمانییەکاندا. بەو واتایەی، هەوڵدانبوو، تا وەڵامی ئەو پرسیارە بدرێتەوە، کە چۆن سیمانتیک کاریگەری و بەشداریدەکات لە ڕێکخستنی پەیوەندییە ڕێزمانییەکان و ئاڕاستەکردنی بارودۆخە ڕێزمانییەکاندا؟ کە دواتریش ئەم ڕوانینە زیاتر دەکشێت و تەنانەت خودی ڕێزمانیش دەخاتە ژێر یاساکانی بەکارهێنان و بارودۆخەکانی ئاخاوتنەوە و ئیدی سەرەتای لێکدانەوەکانی ڕێزمانی بونیادنان، لێرەوە دێتەئاراوە.

لە ڕێزمانی بونیادناندا، پێکەوەهاتنی (فۆرم_واتا)کان لە سەرجەمی پێواژۆ زمانییەکاندا (فێربوونی زمانی یەکەم، بەکارهێنانی زمانی، فێربوونی زمانی دووەم)، بە زاراوەی بونیادنانەوە بەستراوەتەوە. سەرجەمی ئەم ڕوانینانەش لە زمان و ڕێزمانی زمان، لە بیرۆکەی پەیوەستی و پەیوەندیداری (ڕێزمان و فەرهەنگ)ەوە سەرچاوەدەگرێت. هەر بۆیە لە ڕوانینی زانا (Goldberg لە Hoffman and Trousdale, 2013, P.26دا) ەوە، "ئامانجی ڕێزمانی بونیادنان، گەشەپێدانی تیۆرییەکی زمانییە، کە سەرجەمی کۆزانیاریی زمانەوانی لەخۆبگرێت، بەبێ لەبەرچاوگرتنی یاسابەندیی و ڕێکخراوەییەکەی. لە هەمانکاتدا ڕەفتاری زمانەوانی، وەک کردەیەکی داهێنەرانە و دووبارە و بەردەوام دەناسێنێت". بەمشێوەیە لە ڕێزمانی بونیادناندا، کۆکردنەوەی کۆزانیاریی زمانییە، ئەمەش بەهۆی جوتکردنی (فۆرم_واتا)وە دەبێت لە سەرجەم یەکە زمانییەکاندا. لە کاتێکدا لە ڕوانینە باوەکاندا، جەمسەرەکانی (فۆرم_واتا، کە بە زاراوەکانی (هێما و هێمابۆکراو)دەخرانەڕوو))، بە یەکە مۆرفۆلۆژی و هێما هەبووەکانی ناو فەرهەنگەوە دەبەستراپەوە. "هێمای زمانی بریتییە لە ڕۆنانێک، کە دوو دیو یان دوو ڕووی هەیە، دیوێکی پێکهاتووە لە ڕیزە دەنگێک، کە بەر گوێ دەکەوێت(دەبیسترێت). دیوەکەی تریش بریتییە لە بیرێک، کە بەرامبەر ڕیزە دەنگەکە دێت و لە مێشکی مرۆڤدا هەڵگیراوە. هەردوو دیوی هێماکە بەهۆی کاری تێکەڵکردنەوە بەیەکترەوە لکاون". (فەتاح، ٢٠١١، ل٤٤)(Fatah, 2011, P.44). کۆکراوەی ئەم ڕوانینە لە هێڵکاریی (١)دا خراوەتەڕوو. بەڵام لە ڕێزمانی بونیادناندا،

پەیوەستیی فۆڕم_واتا، تەنها وشەکان ناگرێتەوە، بەڵکو ڕستەکانیش، وەک هێمایەک خاوەنی تایبەتێتیی(جوتەی فۆڕم_واتا)ن.

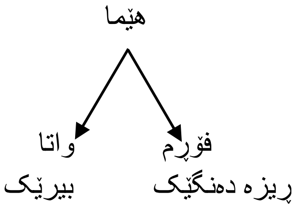

هێڵکاریی (١)
لێکدانەوە باوەکانی هێمای زمانی

لەکاتێکدا لە ڕێزمانی بونیادناندا، بە ڕوانینێکی گشتگیر و سەرتاپایی لە هێمای زمانی دەڕوانرێت و سەرجەمی کۆزانیارییەکان دەربارەی یەک بەیەکی هێماکان لە نواندنێکدا دەخاتەڕوو. ڕوونکردنەوەی زیاتری سەرنجی بونیادنان سەبارەت بە هێمای زمانی، لە هێڵکاریی (٢)دا خراوەتەڕوو.

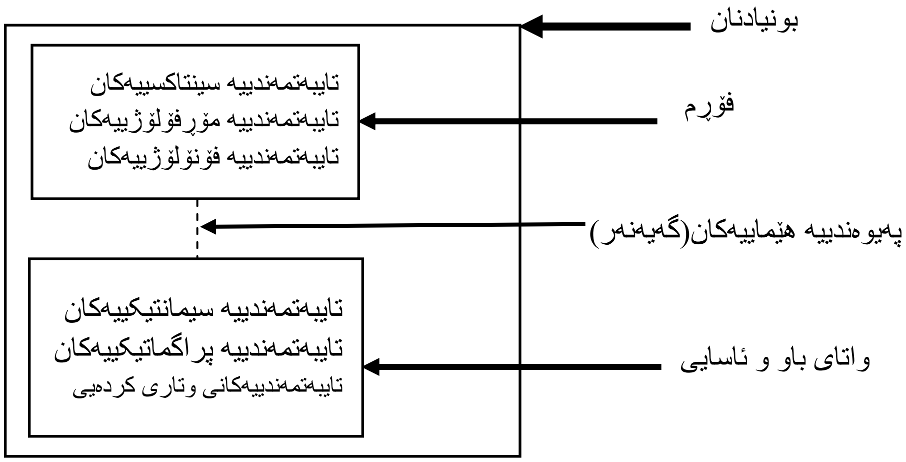

هێڵکاریی (٢)
داڕشتەی هێمای زمانی لە بونیادنانێکدا (Croft and Cruse, 2004, P.258).

لە کاتێکدا گریمانەی هێمایی لە زماندا بنەڕەتێکی باو و ڕۆیشتووی هەیە، هەر بۆیە ڕوانینی ڕێزمانی بونیادنانیش دەربارەی جوتکردنی فۆڕم و واتا لە هێماکاندا، لەگەڵ زۆرێک لە ڕوانینە باوەکاندا بۆ هێما، هاوتایە. تەنانەت ڕەگ و سەرچاوەی ئەم بۆچوونە هێماییە، لەناو ڕوانینەکانی (دیسۆسێر)دا بۆ زمان دەبینرێتەوە. (Hoffman, 2013, P.19-26).
بە سەرجەمی ئەو زانینانەی، کە ئاخێوەرێک دەربارەی زمانەکەی خۆی دەیزانێت، دەوترێت کۆزانیاریی زمانی. ڕێزمانی بونیادنان، ئەو ڕێبازەی لێکۆڵینەوە ڕێزمانییەیە، کە دەربارەی کۆزانیاریی زمانی، هێنراوەتەئاراوە. بەو واتایەی، کە کۆزانیاریی زمانی، لە بونیادنانەکاندا دەبینرێتەوە. ئەمیش(بونیادنان)،

وەک هێمایەک دادەنرێت، کە تێیدا زانیاریی دەربارەی دەنگەکان، خستنەپاڵیەکی دەنگ و چۆنیەتی گۆکردنیان...زانینی وشە و جۆرە جیاوازەکانی و چۆنیەتی خستنەپاڵیەکی وشەکان و چۆنیەتی دەستپێک و کۆتایهێنان پێیان، زانین دەربارەی ئەو واتایانەی، کە زیاترن لە وتراوەکان، زانین و ئاشنایی دەربارەی دەربڕاوە هونەرییەکان(کە مەبەست لێیان ئەو دەربڕاوانەیە، کە بە مێتافۆڕ و مێتۆنیمی و بەکارهێنانە ئیدیۆمییەکانی زمان ناسراون)...هتد، لەخۆدەگرێت. تەنانەت لە ڕێزمانی بونیادناندا، شێلگیرانەتر لە هێماکان دەڕوانرێت، تا ئەو ڕادەیەی، کە لقێک جیاکراوەتەوە و ناونراوە(ڕێزمانی بونیادنانی بنەمایی هێما Sign-based construction grammar)، کە لە ڕاستیدا هێماکان، تەنها وەک جوتکردنی (فۆڕم_واتا) نابینێت، بەڵکو بوارێکی فراوانتر دەگرێتەوە و پێویستە هەرکام لەم پێنج زانیارییە لەخۆبگرێت:

- فۆنۆلۆژی(فۆڕم)
- دروستەی ئارگیومێنت، (لیستێک لە ئارگیومێنتی دەربڕاوی فەرهەنگی)، (مەحویی و ئەوانیتر، ٢٠١٠، ل٧٥-١٠٧)،
- سینتاکس(کاتیگۆری و بە بەرهەمی)
- سیمانتیک (ناوەڕۆک و چوارچێوە)
- دەوروبەر (بابەت و سەرنج). (Boas and Sag, 2012, Pp.40-41).

لەڕوانگەی ئەم زانیارییە کۆکراوانەی هێماکان لە ڕێزمانی بونیادناندا، نەخشەی (١)، نواندنی هێمای زمانیی (موبایل)ە لە ڕێزمانی بونیادنانی زمانی کوردیدا.

فۆنۆلۆژی /Mobayl/
مۆڕفۆلۆژی /X/، ناو
سینتاکس [موبایلێکم کڕی]
سیمانتیک (چوارچێوەی واتایی /موبایل/)
دەوروبەر (لەسەر موبایل کوژراوە)

بونیادی هێمایی (موبایل) لە ڕێزمانی بونیادناندا

کەواتە "ڕێبازە لێکۆڵینەوەکانی ڕێزمانی بونیادنان Constructional Approaches to Grammar، یەکەی بنەڕەتی بۆ کۆزانیاریی زمانی وەردەگرێت. بە مەبەستی پێکەوەبەستنی جوتەی (فۆڕم_واتا)، ناونراون: بونیادنان". (Östman and Fried, 2005, P.153). لە ڕاستیدا مەبەست لە جوتکردنی فۆڕم_واتا، تەنها فۆڕم و ناوەڕۆکی یەکە زمانییەکان نییە، بەڵکو پێکەوەبەستنی دوو لایەنە، بەمجۆرە:

- لایەنی یەکەم (فۆڕم_واتا)ی هێماکان لە (سەرنجە باو و ڕۆیشتووەکەدا)،
- لایەنی دووەم (هاوتاکردنی لایەنی یەکەم، لەگەڵ بارودۆخی بەکارهێناندا)، کە ئەمەش بە فێربوون دەبێت و یەکێک لە گرنگترین تیۆرییەکان لە زانستی زمانی درکپێکردندا، کە بە تیۆریی (بنەمایی بەکارهێنانUsage-Based Theory) ناودەبرێت، جەختی لەسەر دەکاتەوە. بەو واتایەی، کە بنەمای بونیادنانەکان لە ڕێزماندا، تیۆریی (بنەمایی بەکارهێنان) دایدەڕێژێت. بەمشێوەیە بونیادنانی ڕێزمانی، لە ڕێزمانی بونیادناندا، هەنگاوی دواتری تیۆری بنەمایی بەکارهێنانە، کە زیاتر جەخت لەسەر

بەکارهێنانی زمان لە بارودۆخەکاندا دەکاتەوە. تەنانەت زمانەوانی وەک (تۆماسیلۆ)، گرنگی بە دەسەڵات و ڕۆڵی دووەم(بارودۆخەکان)، لە ئاراستەکردنی زماندا دەدات، کە ئەمەش بنەمای تیۆریی بنەمایی بەکارهێنانە. بەجۆرێک ئەم تیۆرییە لە هەردوو ڕێزمانی درکپێکردن و ڕێزمانی بونیادناندا ئامادەیی هەیە، کە هەندێکجار ڕێزمانی درکپێکردن، وەک وەچە مەودایەکی ڕێزمانی بونیادنان دابنرێت. هۆکاری ئەمەش بۆ ئەو مەبەستە درکپێکراوە هەڵهێنجراوانە دەگەڕێتەوە، کە لە ڕێزمانی درکپێکردندا و لە پەیوەست بە ڕستە و دەربڕاوەکانی ئاخێوەرەوە، دەخرێنەڕوو، کە لەڕاستیدا ئەمەش بەهۆی بەکارهێنان و لێکدانەوەی ڕێزمانی، زیاد لە ڕێسا و یاسا ڕێزمانییەکانەوە، سەرهەڵدەدات. لەمڕوانگەیەوە ئەوە دەخرێتەڕوو، کە یاساکانی خستنەتەکیەکە سینتاکسییەکان، ڕاستەوخۆ پەیوەندیدارن بە لێکدانەوە و بارودۆخەکانی بەکارهێنانەوە. کەواتە نەک ڕێزمان پەیوەستدەبێت بە بەکارهێنانەوە(وەک لە ڕێزمانی درکپێکردندا ئاماژەپێدەدرێت)، بەڵکو خودی یاسا ڕێزمانییەکان(بونیادنانەکان)یش، پەیوەستدەکرێنەوە بە شرۆڤە و لێکدانەوەکانی ئاخێوەران و بارودۆخەکانی بەکارهێنانی یاسا ڕێزمانییەکانەوە. بەمشێوەیە ڕێزمانی بونیادنان، هەنگاوی دواتری ڕێزمانی درکپێکردنە و هەرجۆرە لێکدانەوەیەکی مەبەستی ئاخێوەران لە ڕەهەند و ڕوانگەی ڕێزمانییەوە، لەژێر چەتری ڕێزمانی بونیادناندا خۆی دەبینێتەوە. (Croft and Cruse, 2004, Pp.278-283).

٢) پێڕەوە بنەڕەتییەکانی ڕێزمانی بونیادنان لە زمانی کوردیدا

هەمیشە ئاخێوەران بۆ گفتوگۆکردن، سود لە هەمان هێمای زمانی و هەمان یاسا ڕێزمانییەکانی زمان(بەپێی بارودۆخە هاوشێوە و جیاوازەکان)، وەردەگرن. تاوەکو لە کۆتاییدا وەک جۆرێک، یان شێواز(نمطPattern)ێکی ئاخاوتن لە ئاوەزی ئاخێوەراندا تۆماردەبێت و دواتریش دەگوازرێتەوە و پاشان ئەو شێوازەی ئاخاوتن، یاخود ئەو بونیادە ڕێزمانییانە، بۆ ئەو بارودۆخانە بەکاردەهێنرێنەوە. بەکارهێنان و شارەزاییەکان دەربارەی یەکە زمانییەکان و بونیادە ڕێزمانییەکانیش، لەسەربنەمای چەمکی دووبارەکردنەوە وەستاوە. بەو واتایەی، کە ئاخێوەران و بەکارهێنەرانی زمانێکی دیاریکراو، بەهۆی ئەزمونکردن و شارەزاییەکانیانەوە(کە بەهۆی دووبارەکردنەوەوە بەدەستیانهێناوە)، بونیادە زمانییەکانیان دەخەملێنن. بۆنموونە بەکارهێنانی یەکە زمانییەکانی وەک (کاژێر، ئاڵنگاری، گەنگەشە، ڕیفراندۆم، ٣١ی ئاب، زۆنی زەرد، هەفتەبازاڕ، هەرزان بازاڕ...)، کە لە ئێستادا و بەهۆی دووبارەکردنەوە و ڕاهاتنە کلتوری و کۆمەڵایەتییەکانەوە لەگەڵیاندا، بوون بە بەشێک لە ڕاهاتن و یادەوەرییە زمانییەکانی ئاخێوەرانی باشوری کوردستان و لە ئاوەزەکاندا دێن و دەچن. لەکاتێکدا مەرجیش نییە، هەمیشە یەکە زمانییەکان بەهەمانشێوە و هەمان بونیادەوە لە میمەکاندا بگەڕێن، بەڵکو دەشێت لە ئاوەز و بارودۆخێکی کلتوری و کۆمەڵایەتیدا، گۆڕانی بونیادییان تیادا ڕووبدات و لە پێواژۆ گواستنەوەکاندا، بەجۆری دیکە دووبارە بکرێنەوە. بە واتایەکی دیکە، دەشێت چەمکی دووبارەبوونەوە، هەمیشە بەوجۆرەی، کە هەبووە و یەکەمجار ڕوویداوە، نەمێنێتەوە، گۆڕانکارییەکان چ بەسەر تاک_هێمایەکدا بێن، یاخود شێوازێکی ڕێزمانی بگرێتەوە. بۆنموونە بەکارهێنانی یەکە زمانییەکانی وەک (پێشمەرگە، ڕاپەڕین، شەڕی ناوخۆ، فلتەر، ئیمۆجی، گوند(لە بونیادەکانی: گوندی ئەڵمانی، گوندی ئیتاڵی)دا، خۆپیشاندان....)، لە ئاوەز و بارودۆخە کلتوری و کۆمەڵایەتییە جیاوازەکانی کۆمەڵگای کوردیدا، واتای جیاواز لەخۆدەگرن و هەر بەهۆی ئەو گۆڕانە واتاییانەشەوە، دەشێت ببن بە بنەمای چەندین میمەی دیکە لە زمانی کوردیدا. یاخود ئەو شێوازە ڕێزمانییانەی، کە بەهۆی کاریگەریی ڕێزمانی عەرەبییەوە(دەشێت کاریگەرییەکە پەیوەندی بەو زمانە ڕیکلامییەوە هەبێت، کە بەهۆی زمانی

عەرەبییەوە هاتووەتە ناو زمان و ڕێزمان و ئاخاوتنی کوردییەوە)، لە ئێستادا وەک شێوازێکی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا جێی خۆیان کردووەتەوە و وەک میمەیەکی عەرەبی و لە پێواژۆیەکی میمەتیکییانەدا، ئێستا بوون بە شێوازێکی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا و پاشانیش وەک میمە لە زمانەکەدا بەردەوام دەبن.

نموونەکانی (١)، ئەو شێوازە ڕێزمانییانەی زمانی عەرەبی لەناو ڕێزمانی کوردیدا دەنوێنن:

(١) ا- خاچی سور (الصلیب الأحمر)، مانگی دەستکرد (القمر الصناعي)،

ب- هەڵدەستێت بە ئەنجامدانی کۆبوونەوەیەکی ...... (یقوم بتنفیذ...)،

پ- پێشانگای شکار، بۆ بەکرێدانی ئۆتۆمبێل و .... (معرض شکار، لتأجیر السیارات و...)

لە ئێستادا و بەهۆی دووبارەکردنەوەی هەمان بونیاد و شێوازە ڕێزمانییەکانی نموونەکانی (١)ەوە، وەک بەشێک لە میمەی زمانی کوردی دەردەکەون و ئاخێوەرانیش بەهۆی زۆر دووبارەکردنەوە و ڕاهاتن لەگەڵیاندا، لەبارودۆخە جیاوازەکاندا بونیادیان دەنێنەوە و لە ئاوەزێکەوە بۆ ئاوەزێکی دیکە دەگوازرێتەوە. لێرەوە خودی بونیادە ڕێزمانییەکان، کە پێشتریش لەگەڵ بارودۆخەکاندا جوتکراون، جارێکیتر هەڵگری واتا دەبن و بەو شێوازەیاندا دەناسرێنەوە. ئیدی بونیادنانە ڕێزمانییەکان بەشێک لە یادەوەریی و ڕاهاتنە کلتوری و کۆمەڵایەتییەکانی ئاخێوەرانی سەر بە زمانێکی دیاریکراو پێکدەهێنێت و پێیدەوترێت (میمە Meme). بنەڕەتی میمە لە ژیاری مرۆڤدا، پەیوەندیی بە لێکدانەوەکانی تیۆریی (پەرەسەندن Evolution)ی زانا (چارلس داروین)ەوە هەیە. لە بنەڕەتدا بیری تیۆرییەکە پەیوەستە بە زانستی بایۆلۆژیا و جینات و چۆنییەتی پەرەسەندنی جیناتی جەستەی گیاندارانەوە. بیرۆکەی تیۆرییەکە دەربارەی پەرەسەندنە کلتوری و ژیارییەکانە، کە لێکدانەوەکانی هەم پەیوەستە بە ڕابردوو، هەمیش بە ئێستای ئەو بوارەوەی، کە لێکۆڵینەوەی لەبارەوە دەکرێت. ئەوەی پەیوەندی بە ڕابردووەوە هەبێت، خۆی لە ڕەهەندە مێژووییەکەی دیاردەیەک لە ڕابردوودا دەبینێتەوە، هەروەها ئەوەیشی پەیوەندی بە ئێستاوە هەبێت، گرنگی بە پێواژۆی (لاسایکردنەوە Imitation)ی ئەو دیاردەیە لە ئێستادا دەدات، کە وەک ئانالۆژیا و بەکارهێنانەوەیەکی دووبارەی دیاردەکە لەلایەن مرۆڤەوە دەردەکەوێت. میمە، لەو خاڵەدا پەیوەندیی بە پەرەسەندنەوە هەیە، کە هۆکاری گوێزەرەوە کلتورییەکانی ناو ئاگایی و درکپێکردنی مرۆڤە. یەکەی بنەڕەتی و بونیادین. بە واتایەکی دیکە، پێکهاتەی کلتورییە، کە لە ڕێگەی لاسایکردنەوەوە، ئیدی لاسایکردنەوەکە بە ڕەفتار بێت، یاخود وتە و دەربڕین و جوڵە و ....هتد، لە ئاگایی بەکۆمەڵدا دێت و دەچێت و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە(بە شێوازی نا_جێنەتیکی) دەگوازرێتەوە. کەواتە میمە، بیرۆکە و ڕەفتار و شێوازێکی تایبەت و دیاریکراوە. بەهۆی لاسایکردنەوەوە، بەردەوامی و دووبارەیی لەناو کلتورێکدا پێدەبەخشرێت و سەرجەمی پێواژۆکە بە (پێواژۆ میمەتیکییەکانMemetic Processes) ناودەبرێت و وەک دیاردەیەکی کلتوری و دەرکەوتوی ناو کلتورێک، بەدیاردەکەوێت. زاراوەی (Meme)، بە مەبەستی شرۆڤەکردنی دیاردەی (دووبارەکردنەوە Replicator) و (گواستنەوە Transmission)، لە کلتور و ژیانی مرۆیدا، بۆ یەکەمجار لەلایەن زانا (Dawkins, 1989, P.192) ەوە بەکارهێنرا. "نموونەکان بۆ میمە، وەک ئاواز، بیرۆکەکان، دەستەواژەکان، جلوبەرگ، کەلوپەلی خواردن، دیزاینی تاقی ماڵ و خانوەکان. وەک چۆن جینەکان بەهۆی تۆو و هێلکەکانەوە، لەنێوان جەستەکاندا دەگوازرێنەوە، میمەکانیش بەهۆی بازدانیان لە ئاوەزێکەوە بۆ ئاوەزێکی دیکە، بڵاودەبنەوە و دەگوێزرێنەوە، ئەمەش لە ڕێگای کردەیەکەوە، کە بە دەربڕینێکی فراوان دەکرێت بە (پێواژۆی لاسایکردنەوە) ناوببرێت". ڕەفتارە زمانییەکانی ئاخێوەران، وەک جۆرێک لە پەیڕەوکردن و جێبەجێکردنی پێواژۆی لاسایکردنەوە دەبینرێن، کە لاسایکردنەوەی قۆناغەکانی فێربوونە زمانییەکەیە و لە بارودۆخەکانی ئاخاوتندا

وەرگیراون. "ئەوەی پەیوەندی بە زمانەوە هەبێت، تیۆرییەکە پشتگیری لە جێگرەوە و گەشەپێدان دەکات بە دوو ڕێگا:
- هەمان ناوەڕۆک لە فۆرمی جیاوازدا،
- هەمان فۆڕم، بە ناوەڕۆکی جیاوازەوە". (He, 2008, P.71).
مەبەست لە هەمان ناوەڕۆک لە فۆرمی جیاوازدا، ئەو بونیادە جیاواز و سەربەخۆیانە دەگرێتەوە، کە سەرجەمیان مەبەستیان لە یەک ناوەڕۆک/بەکارهێنانە. لەکاتێکدا پێچەوانەکەیشی (هەمان فۆڕم، بە ناوەڕۆکی جیاوازەوە)، هەر دەبێت بە یەکێک لە ڕێگاکانی گەشەپێدان و جێگرەوە لە زماندا. نموونەکانی (٢)، ئاماژە بە یەک ناوەڕۆک دەدەن لە فۆرمی جیاوازدا:
(٢) ا- شەکەت و ماندوم.
ب- خوێنم بوو بە ئاو.
پ- نان لە قوڕگی شێردایە.
لەکاتێکدا دەشێت هەمان فۆڕمی زمانی، بەڵام ئاماژە بە ناوەڕۆکی جیاواز بدات، کە ئەمەیش دەوەستێتەوە سەر ئاستی درکپێکراو و بونیانراوی ئاخێوەران. بۆنموونە:
(٣)- دەعوەتەکەی چەورە.
دەربڕاوی (٣)، دەتوانرێت بەچەندین ناوەڕۆکی جیاوازەوە بەکارهێنانی هەبێت. دەشێت مەبەستەکانی (٤)، ئەو ناوەڕۆکە جیاوازانەبن، کە (٣) دەیانگرێتەوە:
(٤) ا- بۆ ماڵی خەسوی دەڕوات.
ب- سودێکی مادی دەستدەکەوێت.
پ- خواردنێکی چەور دەخوات.
نموونەکانی (٤)، وەک جێگرەوە بۆ (٣)، دەردەکەون. ئەمەیش هێزی پەرەسەندنی بە (٣) بەخشیوە. بەم تایبەتمەندێتییانەوە، دەربڕاوەکان لە ئاوەزەکاندان، پاشان دەگوازرێنەوە. سەرجەمی تایبەتمەندێتییەکانیش، بە هەردووجۆرەکەیەوە(هەمان ناوەڕۆک بە فۆرمی جیاواز) یان (هەمان فۆڕم، بە ناوەڕۆکی جیاواز)، ئاماژە بە پەرەسەندن و گواستنەوە ئاوەزییەکانی هەم یەکە زمانییەکان و هەمیش قاڵب و شێوازە ڕێزمانییەکانی هەرکام لە (٢، ٣ و ٤) دەدەن. هەمان ناوەڕۆک و فۆڕمی جیاواز، یاخود هەمان فۆڕم و ناوەڕۆکی جیاواز، دەبن بەو هەنگاوانەی، کە ڕێزمانی درکپێکردن بە خواستن لە تیۆری بایۆلۆژیی (پەرەسەندن) دەیخوازێت و بینای گریمانە و سەرنج و بەڵگەکانیشی لەسەر بونیاددەنێت.
لە سەرەتاکانی بەشی یەکەمیشدا ئەوە خرایەڕوو، کە سەرەتاکانی سەرهەڵدانی بیری ڕێزمانی بونیادنان، لە گۆشەنیگای لێکدانەوەکانەوە دەربارەی ئیدیۆمەکانی زمان، سەریهەڵدا، کە ئیدیۆمەکان وەک باشترین دیاردەی (زمانی_کلتوری) بۆ مرۆڤ دەردەکەون، کە خاوەنی هەردوو ڕەهەندە مێژوویی و ئێستاییەکەی تیۆریی پەرەسەندنن. بەو واتایەی، کە لە ڕابردوودا ڕوویانداوە، ئەویش بەهۆی ڕووداو یاخود بەکارهێنانی زمانی هونەری (Figurative Language)و لەناویدا بەکارهێنانی مێتافۆڕییانەی زمانەوە، بونیادنراون. پاشان لە ئێستایشدا بەهەمان بونیادنانەوە، لە بارودۆخە دیاریکراو و پێویستییەکاندا، ئاخێوەران لاسایی هەمان بونیاد دەکەنەوە و هێما زمانییەکە(ئیدیۆمەکە، بە فۆڕم و ناوەڕۆکەکەیەوە)، بەکاردەهێننەوە. کەواتە بەهۆی میمەسەکانەوە، کە لە ئاوەزدا جێگیربوون و لە قوتابخانەی درکپێکردندا، سەرجەمی ئاوەز وەک یەک گورزە(Package) دەنوێنرێت، دەربڕاوە ئیدیۆمییەکان بەکاردەهێننەوە و وەک باشترین نموونەی بونیادنانێکی ڕێزمانییانەی پەیڕەوکراو لە (جوتکردنی فۆڕم_واتا/بەکارهێنان) لە زماندا، ئامادەییان هەیە و لەبەردەستی ئاخێوەراندان و لە کات و

سات و شوێنی تایبەتی خۆیاندا بەکاردەهێنرێن، کە ئەم بەکارهێنانە، باشترین گوزارشتە لە باوەڕی (جوتکردنی فۆڕم_واتا) و ناونانی بە (بونیادنان). لەمڕوانگەیەوە زانستی زمانی درکپێکردن و بەدیاریکراویش ڕێزمانی بونیادنان، باشترین لێکدانەوە بۆ بەکارهێنانە ئیدیۆمییەکانی زمانی مرۆڤ پێشکەشدەکەن. نموونەکانی (٥)، بە هەمان بونیادەوە گوازراونەتەوە و لە میمەدا تۆمارن. لە کاتێکدا نموونەکانی (٦)، هەردووجۆرە بازدانەکە دەنوێنن، بەو واتایەی، کە (٦-ا)، ئاماژە بە گواستنەوە واتاییەکەی دەربڕاوە ئیدیۆمییەکە دەدات، بە هەمان شێوە و هەمان بونیادنانەوە، لەکاتێکدا (٦-ب)، میمەیەکی گۆڕاوە و بازدانێکی گۆڕاوی ئیدیۆمەکە دەنوێنێت:

٥) ا- ئاسنی سارد دەکوتێ.

ب- جام، کە پڕبوو، لێیدەڕژێت.

٦) ا- بە ئارەقی ناوچەوانی پەیدایکردووە.

ب- بە ئارەقی ناوگەڵی پەیدایکردووە.

پ- ئاگربڕ.

ت- ئاگربەست.

ج- ئەڵقە لەگوێ.

چ- مەسینە هەڵگر.

نموونە ئیدیۆمییەکانی (٦) هەردوو جۆرە بازدانەکە دەخەنەڕوو. بەو واتایەی، کە (٦-ا)، یەکەم جۆری بازدانە ئیدیۆمییەکە لە میمەکاندا دەخاتەڕوو، بەوەی، (کە کەسێک بەهۆی زۆر کارکردن و ماندوبوونی خۆیەوە، دەستکەوتێکی مادی بەدەستهێناوە)، لە کاتێکدا هەر (٦-ا)، وەک بونیادێکی گۆڕاوی ناو میمە لە (٦-ب)دا و لە پێواژۆیەکی میمەتیکییانەدا، بازدانێکی گۆڕاوی هەیە و سەرجەمی بونیادنانەکەی، لە ئێستای بەکارهێنانی ئاخێوەرانی کوردیدا، گۆڕیوە، کە (هەر لە سەرەتاوە واتای ئیدیۆمەکەی لە درکپێکردنێکی ئەرێنییەوە گۆڕیوە بۆ پێچەوانەکەی. ئەمەیش بووەتە بنەمای بەخشینی بونیادنانێکی جیاوازی ئیدیۆمەکە و لە (٦-ب)دا بەکارهێنراوەتەوە). بەهەمانشێوە نموونەی (٦-پ) ، وەک بونیادێک لە دوو بارودۆخی جیاوازدا بەکاردەهێنرێت، هەم "قسەکردن بەجۆرێکی وەها، کە شتێکی خراپ لە خۆت دووربخەیتەوە. دەستپێشکەری بۆ وەستاندنی تەشەنەی خراپە، پێش ئەوەی بتگاتێ". (شەریف، ٢٠٠٥، ل١٨)(Sharif, 2005, P.18)، دەگەیەنێت، هەمیش بە واتای (دابڕینی شوێنێک/زەوییەکی ئاگرگرتوو لە شوێنێک/زەوییەکی نزیکی خۆی، بۆئەوەی ئاگر ئەویش نەگرێتەوە). بەڵام هەمان بونیاد لە (٦-ت)دا، بازدان و گۆڕانێکی جیاوازتر دەنوێنێت، بەوەی، کە مەبەست لە کۆتاییهاتنی جەنگ و ناخۆشییە و بەهۆشییەوە گەیشتنە بەرێکەوتن. (٦-ج)، جگە لە واتا تایبەتییەکەی خۆی، بووەتە بنەما بۆ بونیادنانی ئیدیۆمێکی دیکەی وەک (٦-چ) و گۆڕانێکی میمەتیکی بەسەردا هاتووە و لە کاتی بازدانی لە نێوان ئاوەزەکاندا، بونیادنانەکەی گۆڕاوە و درکپێکردنێکی جیاواز دەگەیەنێت. بەمشێوەیە هەرکام لە نموونەکانی (٦)، بونیادنراوێکی گۆڕاو دەنوێنن، بێگومان، کە دەوترێت بونیادنراو، مەبەست لەو بونیادنانەیە(هەم فۆڕم، هەم واتا/بەکارهێنان)، کە ڕێزمانی بونیادنان پێشنیازی کردووە.

لێکۆڵینەوەی زمان و بەستنەوەی بە میمەسەوە، سەرنجێکی نوێیە لە لێکدانەوەی زمان لە ڕوانگەی پاشماوە و یادگارە کلتوری و زمانییەکانەوە. هەروەها تێگەیشتن و لێکدانەوە درکپێکراوە هەمیشە زیندو و جوڵاوەکانی ژیانمان سەبارەت بە زمان و پەرەسەندنە زمانییەکان و لێکدانەوەی زمان لە سۆنگەی پەیوەندیی کلتوری_کۆمەڵایەتییەکاندا، دەگۆڕێت. بۆنموونە ئاخێوەرانی زمان، بونیادنانە ئیدیۆمییە ئامادە و جێگیر و بەنۆرم بووەکان، وەک فۆڕمێک، بە بارودۆخێکی دیاریکراوی بەکارهێنانەوە،

بەکاریاندەهێننەوە. پێشتریش ئەوە خرایەڕوو، کە لێکدانەوەکانی دەربڕاوە ئیدیۆمییەکان، بوون بە دەستپێکی لێکۆڵینەوەی بونیادنراو لە ڕێزمانی زماندا. پاشان ئەم بیرە فراوانکرا و سەرجەمی ڕێزمانی زمانی گرتەوە و لە ئێستای ڕێزمانی بونیادناندا، ڕێزمان و وەرگرتنی ڕێزمان و تەواوی وردەکارییە ڕێزمانییەکان، بەهۆی میمەسەوە و بەشێوازێکی کلتوری و خۆکرد، بۆ ئاخێوەران دەگوازرێتەوە، ئاخێوەرانیش هەرکام لە (فۆڕم_واتا/بەکارهێنان)ەکانی، بە جوتکراوی وەرگرتووە و بەهۆی دووبارە بەکارهێنانەوەی بونیادنانەکانەوە، فێریاندەبن و ئەمەیش پێواژۆی زمانپژانە لەلای منداڵ. "میمەس لە زمانە سروشتییەکاندا، لە سێ سەرچاوەوە دێت:

- پێڕەوەکانی گەیاندنی پەروەردە و کۆزانیاریی،
- بەکارهێنانی ئیدیۆمیی وشە و فرێزەکان،
- گۆڕانە لەناکاو و لەخۆوەکان، لە پێواژۆی پەیوەندیکردندا".(He, 2008, P.72). هێڵکاریی (٣)، چۆنییەتی زمانپژانی منداڵ لەڕوانگەی بونیادنانەوە ڕوونەدەکاتەوە، هەروەها بەکارهێنانی ڕۆژانەی نموونەکانی (٧)، ئاماژەیەکی ڕوون و دیارن، لە بەکارهێنانێکی دووبارە و فێربوونێکی لە چەشنی (کلتوری_زمانی)، لەلایەن ئاخێوەرانەوە، هەمیشەیش دەربڕاو(وەک فۆڕم، لە دابەشکارییە باوەکەدا) و بارودۆخی پێویستی تیاگوتراو(وەک ناوەڕۆکی خودی دەربڕاوەکە و ناوەڕۆکی بارودۆخی تیاگوتراو)، دەبن بە بونیادنانێک و گشت پێواژۆکە پێکەوە فێردەبێت و لە دوایشدا و پێکەوە و لە بارودۆخێکی تایبەتدا(بەکارهێنان) دەریاندەبڕێتەوە.

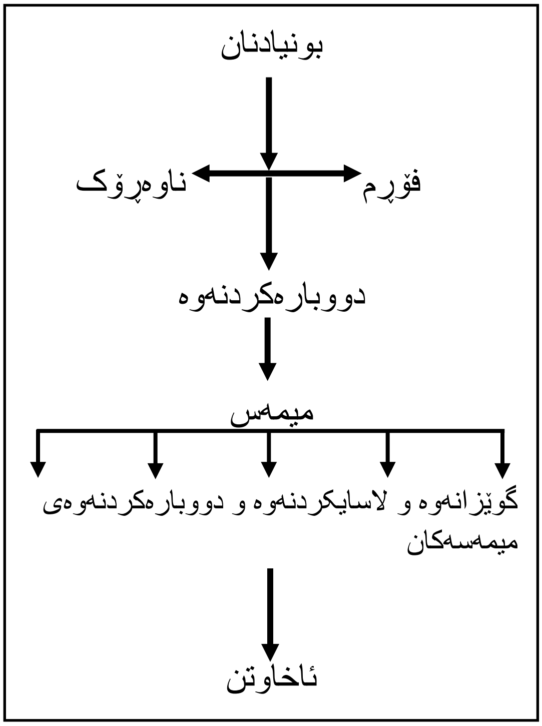

٧) ا- چەپڵە بە دەستێک لێنادرێت.

ب- لە کانییەک ئاوت خواردەوە، بەردی تێ فڕێ مەدە.
پ- ئاشی نەزانە و خوا دەیگێڕێت.

ئەم بونیادنانانە لە بەکارهێنانی تایبەتەوە وەردەگیرێن و لە ئاوەز و یادگەی ئاخێوەراندا دادەکرێن و بەشێوەیەکی هەمەکییانە فێریاندەبن. پاشان وەک بەشێک لە میمەس، لەلای ئاخێوەران دەمێنێتەوە و دواتریش سەرجەمی بونیادەکە بەپێی پێویستییەکانی، بەکاردەهێنرێتەوە. منداڵ لە قۆناغەکانی سەرەتای زمانپژانیدا، درکپێکردن و ئاگایی سەبارەت بە بونیادنانی نموونەکانی (٧) نییە و نابێت. هەرچەندە زانیاریی زمانیشی سەبارەت بە (چەپڵە، یەک، دەست، لێدان) هەبێت، بەڵام ئەزمونی بونیادنراوی منداڵ، ڕێگری لە بونیادنانی (٧-ا) دەکات. بە هەمانشێوە، لە بەکارهێنانە زمانییەکەی (٧-ب)دا، دەوەستێتە سەر ئەو شارەزاییە زمانییەی، کە بەهۆی بەکارهێنانەوە بەدەستدەهێنرێت. هەر بەوشێوەیەش، (٧-پ)، وەک بونیادنراوێک لەلای ئاخێوەران دەردەکەوێت، کە بونیادنانیشی پەیوەستدەبێتەوە بەو جوتکردنە فۆڕم/بەکارهێنانەی، کە ڕێزمانی بونیادنان پێشنیازیدەکات و بەهەمان بونیادیشەوە، لە بارودۆخەکاندا بەکاردەهێنرێنەوە. بەمشێوەیە دەتوانرێت هەر سێ سەرچاوەکەی میمەس لە نموونەکانی (٧) و هێڵکاریی (٣)دا ببینرێتەوە.

لە ڕوانگەیەکی دیکەوە، نموونەی جۆرێک لە بونیادی ڕستەی زمانی کوردی دەهێنرێتەوە، کە بە بونیادی ڕێزمانی ڕستەی لە چەشنی ویست و ئارەزوو ناسراون. ئەم شێوازە لە بونیادی ڕستەکانی زمانی کوردی، زیاتر وەك ئەو ڕستانەی زمانی ئینگلیزین، کە کرداری یارمەتیدەریان تێدایە. بۆنموونە بونیادێکی ڕێزمانی لە چەشنی (has, …ing, …s)، لە زمانی ئینگلیزیدا، شێوازێک/بونیادنانێکی دیاریکراو دەگەیەنن، سەرەڕای ئەو پارچانەی دیکەی، کە دەلکێن بەم بونیادنانانەوە/بەچاوپۆشین لە یەکە و هێماکانی دیکەی هاتوو لەگەڵ ئەم بونیادانەدا، واتایەک دەگەیەنن، کە هەموو قسەپێکەرێکی زمانی ئینگلیزی شارەزایی و زانینی دەربارەی ئەو فۆڕم و واتا و ئەو بوارە واتاییە هەیە، کە ئەم بونیادنانانە دەیگەیەنن. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو مەبەستەی سەرەوە، با لە نموونەکانی (٨) لە زمانی ئینگلیزیدا بڕوانین:

8) A- I am doing my homework.
B- He studied Kurdish language.
C- She has so many talents.

هەرکام لە بونیادنانەکانی نموونەکانی (٨)، بۆخۆیان هەڵگری واتا و مەبەستێکی تایبەت و دیاریکراون، کە هەمیشە لە ئاوەز و مەودای درکپێکردنی قسەپێکەرانی زمانی ئینگلیزیدا وەک بونیادێکی جێگیر، خاوەنی واتای تەواوی خۆیانن. بۆنموونە لە (8 A)دا، پاشگری (ing…)، وەک بونیادی بەردەوامی لە سەرجەم بونیادنانەکانی ڕێزمانی ئینگلیزیدا واتای خۆی دەگەیەنێت. تەنانەت ئەگەر کاتی ڕستەکە لە بەردەوامی سادەوە بگۆڕرێت بۆ هەر کاتێکی دیکەیش، هێشتا وەک بونیادێکی بەردەوامی دەردەکەوێت. نموونەکانی (٩)، بەکارهێنانە جیاوازەکانی بونیادی (ing…) لە زمانی ئینگلیزیدا دەنوێنن:

9) A- I have been waiting every night.
B- I will be watching your competition.

لە بەکارهێنانە جیاوازەکانی (ing…)دا بۆ کاتە جیاوازەکانیش، وەک بونیادێکی بەردەوامی، هەڵگری واتا دەبێت. بەهەمانشێوە (ed…)، لەنموونەی (8 B)دا، بونیادی ڕابردوو لە ڕێزمانی ئینگلیزیدا دەگەیەنێت و لەنموونەی (8 C)دا، (has)یش، واتای خاوەندارییی بۆ ئەو یەکەیەی، کە لە تەنیشتییەوە هاتووە، دەگەیەنێت. هەروەک چۆن لە ڕێزمانی فارسیشدا بونیادەکانی (خواە، ...را)، بۆخۆیان واتا و

مەبەستی تایبەت لە توانستی درکپێکردنی قسەپێکەرانی زمانی فارسیدا دەگەیەنن، کە (خواه)، ئاماژە بە کاتی ئاینده دەدات و (...را)یش، نیشانەی (بەرکار)ی بەو کەرەستەیە دەبەخشێت، کە پێوەی دەلکێت. بەمشێوەیە بونیادنانەکانیش واتا دەگەیەنن، ئیدی ئەو واتایە ناوەڕۆکێکی سیمانتیکی بێت، یاخود ناوەڕۆکێکی زانیاری. کەواتە لە بونیادناندا بە سەرنجێکی واتادارەوە لە خودی یاسا ڕێزمانییەکان دەڕوانرێت.

لەلایەکی دیکەوە، کرداره ویست و ئارەزووەکان/کرداره سەرپشکییەکان لە ناو ڕستەی زمانی کوردیدا، کە وەك کردارێکی یارمەتیدەرن بۆ کرداری سەرەکی ڕستەکە. ئەوەی لەم جۆرە ڕستانەدا جێی سەرنجە، ئەگەر هاتو کرداری سەرەکی ڕستەکە بە هەر کات و مود و ڕێژەیەك بگۆڕرێت، ئەوا ئەو خاسیەتی سەرپشکییانەی خۆی هەر دەپارێزێت و ئەمەش خاسیەتێکە ئاخێوەری کورد هەمەکییانە بە شێوەی میمەس لە پێواژۆی زمانپژاندنیدا وەریگرتووە و بە دووبارەکراوەیی بەکاریاندەهێنێتەوە وەك داکراوێکی ئاوەزی لێهاتووە. بۆ نموونە:

١٠) ا- خۆزگە/ کاشکی/ شەڵلا/ بریا بڕۆیشتایە.

ب- خۆزگە/ کاشکی/ شەڵلا/ بریا نەڕۆیشتایە.

پ- خۆزگە/ کاشکی/ شەڵلا/ بریا دەڕۆیشت.

ت- خۆزگە/ کاشکی/ شەڵلا/ بریا نەدەڕۆیشتین.

ج- خۆزگە/ کاشکی/ شەڵلا/ بریا بڕۆیشتمایە......هتد.

لە نموونەکانی (١٠)دا، تێبینی جۆر و شێوازی ڕێزمانی ڕستەکان بەجۆرێکە، کە کات و ڕێژەکانیان، بەشێوازی فێربونی کلتورییانەیە و وردەکارییە ڕێزمانییەکانیان بەلای ئاخێوەرانەوە وەک قاڵب و شێوازێکی جێگیر و ئامادە لە زمان و ڕێزمانەکەیاندا وەردەگیرێت. "بەپێچەوانەی سەرنجە باوەکانی یاسا زمانەوانییەکانەوە، کە تەنها وەک ڕێکارییەکی جەبری بۆ تێکەڵکردن و پێکەوەدانانی هێماکان بەکاردەهێنرێن و خۆیان بەشداریی هیچ واتایەک ناکەن، کاتیگۆری و بونیادنانە زمانییەکان، بۆخۆیان هێمای زمانەوانیی واتادارن، چونکە وەک شێوازێک دەردەکەون، کە هێمای زمانییان تێدا بەکاردەهێنرێت بۆ پەیوەندیکردن". (Tomasello, 2003, P.99). ئەو جیاوازییانەی، کە بەهۆی بونیادە ڕێزمانییە جیاوازەکانەوە دێنەئاراوە، ڕەنگدانەوەی ئەزمونە گشتی و دووبارەبووەکانی ژیانمانن، کە وەک شێوازێکی دیاریکراوی بونیادنانێک، شارەزایمان دەربارەیان پەیداکردووە. بۆنموونە هێمانی (Boy، پسر، ولد، کوڕ)، سەرجەمیان بەرانبەر یەک وێنای ئاوەزی لە ئاوەزی مرۆڤەکاندا دەوەستنەوە و یەک وێنەی چەمکییان هەیە. لە کاتێکدا جیاوازییە ڕێزمانییەکان بەهۆکاری ئەزمونە دووبارە و گشتی و گوازراوەکان(لە ئاوەزێکەوە بۆ ئاوەزی ئەندامانی دیکەی کۆمەڵگا)ی ئاخێوەرانی زمانێکەوە لەگەڵ بونیادنانەکاندا دروستدەبن. هەر ئەمەیش وایکردووە، کە ئاخێوەرانی زمانی کوردی(بەهۆی دووبارەبوونەوەی ئەزمونەکانیان لەگەڵ بونیادە ڕێزمانییەکاندا)، شارەزاییان دەربارەی بونیادێکی وەک (X + مۆرفێمی بچوککردنەوە) پەیداکردووە و هەر ئەم بونیادەیش بۆخۆی هەڵگری واتا دەبێت. "وەک وشەکانی زمان، ڕێزمانی زمانیش پڕواتایە". (Radden and Dirven, 2007, P.XI). نموونەکانی (١١)، ئاماژە بە بونیادی (X + مۆرفێمی بچوککردنەوە) لە ڕێزمانی بونیادنانی زمانی کوردیدا دەدەن:

١١) ا- N+ مۆرفێمی بچوککردنەوە، (دەریاچە، باخچە، بوکەڵە، مێرولە...)

ب- A+ مۆرفێمی بچوککردنەوە، (ڕەشکەڵە، نەرمۆڵە، جوانکیلە...)

بەمشێوەیە ئەم بونیادنانە فراواندەکرێن و بەسەر تەواوی داڕشتە ڕێزمانییەکاندا جێبەجێدەکرێن و بونیادێکی تایبەتی ڕێزمانی پێکدەهێنن، کە ئەمەش گوزارشت و ئاماژە بە فێربوونی ئاخێوەران دەدات

لەگەڵ بونیادەکاندا. کەواتە دروستیی بونیادە ڕێزمانییەکان، بۆ فێربوون و ئەزمونکردنی پێشینەی ئاخێوەران دەگەڕێتەوە، لەگەڵ واتاداریی بونیادەکاندا، ئەگەر نا، هیچ بەربەستێکی ڕێزمانی نییە، کە ڕێگە بە (*زەریاچە) نەدات، جگە لە بونیادنان(بەهۆی جوتکردنی فۆڕم_واتا/بەکارهێنانی یەکەکان)ەوە، کە یەکەیەکی وەک (*زەریاچە)، پەیڕەوی لە بونیادنانێکی (تەنها لایەنی فۆڕم)ی (N+ مۆرفێمی بچوککردنەوە)ی، کردووە. لە کاتێکدا هەرکام لە (*زەریاچە، *ڕوبارچە، *شاخچە)، پەیڕەوییان لە بونیادنانی جوتکردنی (فۆڕم_واتا)، بەهۆی بەکارهێنانەوە، نەکردووە. هەربۆیە ڕێگە بەم شێوازانە نادرێت. لەمڕوانگەیەوەیە، کە ڕێزمانی بونیادنان، ئەوە دەسەلمێنێت، کە ڕێزمانی زمان بەهۆی بەکارهێنانەوە دەخەملێت، نەوەک سروشتی و خۆڕسکی بێت، ئەگەر نا، ڕێگە بە (*زەریاچە، *ڕوبارچە، *شاخچە)یش، دەدرا. بەمشێوەیە، بونیادنانەکان بۆخۆیان پڕواتان، تەنها و تەنها کاتێک بەهۆی جوتکردنی (فۆڕم_واتا)، لە بەکارهێناندا بونیادنرابن. پاشان ئەم بونیادە دەبێت بە شێوازێک و ئاخێوەران فێری واتاداریی شێوازەکە دەبن و لە پێواژۆیەکی بەرهەمداری دووبارەبووەوەدا، بونیادەکە بە بوونی یەکەی جیاواز، بۆ گوزارشت لە بارودۆخی جیاواز، لە بەکارهێنانی جیاوازدا، بەکاردەهێننەوە.
هەربۆیە بونیادنان بە واتای فێربوونی جوتکردنی (فۆڕم_واتا/کردە)، پێکەوە دەبێت. لەمڕوانگەیەوە و بەلای زانا (Croft, 2021, P.9)ەوە، "لە شیکاری زمانەوانیدا، پۆلەکانی وشە، بە لینک و ناوەڕۆکە سیمانتیکییەکانیانەوە ناناسرێن، بەڵکو لەبری ئەمە، بەهۆی هاتن و ڕوودانیان لە بونیادنانەکاندا پێناسەدەکرێن". بە واتایەکی دیکە، چۆنیەتی ڕوودان و هاتنی وشەکانە لە ڕۆڵێکی تایبەتی بونیادناندا.
دەتوانرێت هەر لەم ڕوانگەیەوە، نموونەکانی (١١)، لەلایەن ئاخێوەری کوردەوە، ئانالۆژییانە بەکاربهێنرێنەوە. هەرچەندە دەبێت ئەوە بخرێتەڕوو، کە مەبەست لەو ئانالۆژییە زمانییە نییە، کە پەیوەستە بە وردەکارییە تەکنیکییەکانی سینتاکس و ڕێزمانی باو و بەرهەمهێنانەوە، کە بە ڕێژەیەکی زیاتر گرنگی بە بەرهەمهێنانەوەی یەکە فەرهەنگییەکان و نەریتی دووبارە بەکارهێنانەوەی یاسا ڕێزمانییەکان بۆ سەرلەنوێ دروستکردنی یەکەی نوێ لە زماندا دەدات. "وشەدروستکردن لەسەر نموونەی چاولێکراو یان ئانالۆژی(چوونیەکی/چوون ئەوی)، وەستاوە و بە ئانالۆژی بەڕێوەدەڕوات". (مەحویی، ٢٠١٠، ل٥٢)(Mahwi, 2010, P.52). ئەگەر ئەم بۆچوونە وەک پێوەرێک بۆ نموونەکانی (١١)، بەهەندوەربگیرێت، ئەوا دەبوو ڕێگە بە هەریەک لە (*زەریاچە، *ڕووبارچە، *شاخچە)یش بدرایە. لەکاتێکدا ئانالۆژی لە واتا درکپێکراوییەکەی زانستی زمانی درکپێکردن و بە دیاریکراویش لە ڕێزمانی بونیادناندا، لە پێواژۆیەکی ئاوەزییانەی درکپێکراوی بونیادنراوەوە سەرچاوە دەگرێت و پەیوەستە بەو بونیادانەوە، کە ئاخێوەران ئەزمون و شارەزاییان دەربارەیان هەیە. بەمشێوەیە "ئانالۆژی پێواژۆیەکی درکپێکراوی گشتییە، بە مەبەستی گواستنەوەی کۆزانیارییەکی دیاریکراو". (Blevins and Blevins, 2009, P.2). گواستنەوەکەیش بەو تایبەتێتییانەوە دەبێت، کە ڕێزمانی بونیادنان پێشنیازیاندەکات.

پێویستە ئاماژە بەوەش بدرێت، کە بونیادنانەکان، لەبەرئەوەی گرنگییەکی زۆر بە بارودۆخی بەکارهێنان و گشتاندنی ئەم بەکارهێنانە و پاشخانی ئەزمونی و کلتوری و کۆمەڵایەتی دەدەن(تا ئەو ڕادەیەی، کە خودی بونیادەکان، لەسەربنەمای ئەمانە داڕێژراون و هاتونەتەئاراوە و جێگیربوون)، هەر بۆیە تایبەتن بە زمانە دیاریکراوەکانەوە. بەو واتایەی بونیادێکی ڕێزمانی زمانی کوردی، تایبەتە بە خودی زمانەکە و بۆ زمانەکانی دیکەیش هەر بەهەمانشێوەیە. بەڵام ئەم ڕوانینە هیچ لەوە ناگۆڕێت، کە بونیادە ڕێزمانییەکان لە ڕێزمانی بونیادناندا، پڕواتان و وەک ڕەهەندێکی واتایی لە زمانەکاندا ڕۆڵدەگێڕن.

بەمشێوەیە بڕوای بنەڕەتیی ڕێزمانی بونیادنان، لەسەر ئەوە وەستاوە، کە (یاسا ڕێزمانییەکان (Grammatical Rules)، کە لە ڕێزمانی بونیادناندا، بە بونیادنانەکان(Constructions)، دادەنرێن، واتا دەگەیەنن. لە کاتێکدا و لەسەرجەمی لێکدانەوە باوەکانی ڕێزماندا، واتاکان بەهۆی یەکەی فەرهەنگی یاخود وشەکانەوە و بە هاوکاریی یاسا ڕێزمانییەکان، دەگەیەنران، کە یاسا ڕێزمانی و سینتاکسییەکان بەمەبەستی شێوازبەندیی زنجیرە هێماییەکان بەشێوەی تاکتیکی بەکاردەهێنرێن. بۆنموونە پاشگر و پێشگرەکان لە بونیادە مۆرفۆلۆژییەکاندا، یاخود دارشتە سینتاکسییەکانی لە چەشنی سەرەوڕیزبوون و پارامێتەر، لە کاتێکدا لە ڕێزمانی بونیادناندا، ئەم یاسا ڕێزمانییانە شێوازێکن، کە گوزارشتی واتایی دەگەیەنن، ئەمەیش بەرەو سەرنجێکمان دەبات، کە بەهۆیەوە "ڕێزمان وەک بەشێکی نەرم و کشاو(Flexibility of Grammar)(هەتاوەکو خودی یاسا ڕێزمانییەکانیش، پرواتا دەربکەون)، وێنا بکەین". (Matsumoto, 2021, P.105 - 108). لەڕاستیدا ئەم ڕوانینە لە ڕێزمان، تەواو جیاوازە لە بۆچوونە باوەکان و بەدیاریکراویش سەرنجەکانی قوتابخانە شێوازبەندەکان لەسەر ڕێزمان، لەبەرئەوەی جگە لە ڕۆڵە ڕێزمانییەکان، هیچ واتا و مەودایەکی دیکە بۆ یاسا ڕێزمانییەکان ناهێڵنەوە. "یاسا سینتاکسییەکان تەنها یەک کار دەکەن، زنجیرەی هێماکان دیاریدەکەن، کە وەک یەکەیەک بۆ مەبەستێکی سینتاکسی ڕۆڵدەگێرن، بەبێ ئەوەی توانایان هەبێت هیچ ناوەڕۆکێکی چەمکی بۆ ئەو ناوەڕۆکانە زیادبکەن، کە وشەکان دەیگەیەنن. لە کاتێکدا ئەگەر واتای خودی ڕستەکان(ئەو چەمکانەی، کە وشەکان دەیگەیەنن)، لە بونیادنانەکانەوە نەهاتبێت، چ واتایەک، یاخود چ ڕۆڵ و ئەرکێک بۆ بونیادنانەکان دەمێنێتەوە". (Boas and Sag, P. 40). لێرەدا ئەو پرسیارە دێتەئاراوە، کە ئایا بونیادنانەکان هیچ بەشدارییەکی واتایی لە ڕێزمان و ڕێزمانێکی بونیادنراوی جێگیر و گشتگیر و دووبارە و وەرگیراودا ناکەن؟

لە ڕاستیدا ئاخێوەران یەکەکان/هێماکان لە بارودۆخی ئاخاوتندا(کە لەگەڵ کردەکاندا جوتکراون)، بەکاردەهێنن و هێمای گەورەتریان لێپێکدەهێنن. سەرجەمی پێواژۆکە لە بنەڕەتەوە، تا کۆتایی، بە بونیادنان دادەنرێت. با سەرنج لە بەکارهێنانە جیاوازەکانی هێمایەکی وەک (دوو) لە نموونەکانی (١٢)دا بدەین:

١٢) ا- دووپشک، دووجا... (مۆرفۆلۆژی)

ب- دوو کوڕ، دوو هێلکە... (سینتاکس)

پ- دووزمان، دوودڵ، دووفاقی،

ت- دەستی دوو (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس، بەڵام یەک فۆرمی خاوەن بەکارهێنانێکی تایبەت، کە دەکاتە بونیادنان)

ج- دووبارە

لە نموونەکانەوە ئەوە دەبینرێت، کە هێمای (دوو)، لە بونیادنانە جیاوازەکاندا و بەهۆی جیاوازیی بونیادنانەکانەوە، واتای جیاوازی گەیاندووە، کە ئەمەیش دەبێتە باشترین خاڵی سەلمێنەری پرواتایی بونیادنانەکان. بەجۆرێک لە (١٢-ا)دا، بەهۆی بونیادێکی مۆرفۆلۆژییانەی لە چەشنی (دوو+N)ەوە، (دوو) ئاماژەبەند و گوزارشتکەری ناوەڕۆکێکی چەمکییە، لە کاتێکدا هەمان هێما لە (١٢-ب)دا، بەهۆی بونیادنانێکی سینتاکسییانەی لە چەشنی (NP... دوو+N)یەوە، مەبەست لە زیاد لە دانەیەکە و کەچی لە بونیادنانێکی جیاوازی وەک (١٢-پ)دا، بەهۆی بونیادە پێکهێنەرەکەیەوە، واتایەکی خوازەییانەی گەیاندووە، لە کاتێکدا هیچ جیاوازییەکی دارشتەیی لەنێوان (١٢-ا و ب) و (١٢-پ)دا نییە. جیاوازیی بونیادنانی (دوو) لە (١٢-ت)دا، واتایەکی تەواو جیاوازی پێبەخشیوە، کە تێیدا مەبەست لە

بەکارهێنانەوەی (کەرەستە/ئامێر/کچێک)ە و لە ئێستادا وەک ئیدیۆمێکیش لە ئاخاوتنی ڕۆژانەدا بەکاردەهێنرێت و ناوەڕۆکە چەمکییەکەی تەواو جیاوازە لە هاتنی هەمان هێمای (دوو) لە بونیادنانەکانی دیکەدا. لەکاتێکدا هاتنی (دوو)لە (١٢-ج)دا، لەسەر دوو ئاست بونیاددەنرێت، جارێک وەک بونیادەکانی (١٢-ا) و جارێکیش چەمکێکی جیاوازتر دەگەیەنێت(بێگومان بەهۆی بونیادە جیاوازەکەیەوە)، کە مانای (تکرار) و زیاد لە جارێک و وەک جەختکردنەوەیش لەسەر بابەتێکی دیاریکراو دێت و ئاماژە بە ژمارە نادات. کەواتە گەیاندنی چەمکە مەبەستدارە درکپێکراوەکەی ئاخێوەران، لە چەندین ڕووەوە بەکۆددەکرێت. ئەوەی پەیوەندیی بە ڕێزمانی بونیادنانەوە هەبێت، ئەو ئاستەی بەکۆدکردنە، کە بەهۆی بونیادە ڕێزمانییەکانەوە دەگەیەنرێت. بۆنموونە لە ڕێزمانی بونیادنانی زمانی کوردیدا، داڕشتە و بونیادێکی وەک (X + ڕەگی کار + نیشانەی نادیاری)، وەک لە کردارە بکەرنادیارەکانی (خورا، هێنرا، بینرا)دا دەبینرێت، بۆخۆی و سەربەست و جیا لەو یەکانەی، کە لە بونیادەکەدا دێن، هەڵگری واتایەکە و بەبێ هیچ وشەیەکیش، بەتەنها ئەو شێواز(Pattern)ە ڕێزمانییە، زانیاریی واتایی تێدایە. هەروەک چۆن بونیادی (X + ستان)، لەخۆیدا هەڵگری زانیارییە و دەبێت بە بونیادنانێک و بەهۆیەوە ئاستی خەملێنراو و بەکۆدکراو لە ئاوەزدا بە (کوردستان، قەبرستان، گەندەڵستان، گوڵستان...)، دەدات و هەریەک لە (*خانوستان، *پیاوستان، *پێڵاوستان..)، بەهۆی ناتەواویی لە بونیادنانەکانیاندا(جوتتەکردنی فۆرم_واتا/کردە)پێکەوە، ڕێگەیان پێ نەدراوە. بەهەمانشێوە بونیادی ڕستەکانی زمانی کوردی، کە خۆی لە سادەترین بونیادی وەک (بکەر + کردار) و (بکەر + بەرکار + کردار)دا دەبینێتەوە، بوون بە شێواز و هەڵگری واتایەکی دیاریکراو. لەمڕوانگەیەوە (Goldberg, 1995, P.1-6)، ئەوە دەخاتەڕوو، کە "بونیادنانە ڕێزمانییەکان، ڕۆڵێکی گرنگ و نێوەندی دەبینن لە دروستکردنی پەیوەندیی نێوان فۆرم_واتا لە ڕستە سادەکاندا. کەواتە شێوازە ڕێزمانییەکان، دەچوێنرێن بە واتا. بەمشێوەیە خودی بونیادنانەکان، سەربەست و سەربەخۆ لە وشەکانیان، گرنگی بە واتا دەدەن". کەواتە بەچاوپۆشین لە خودی یەکە پێکهێنەرەکان، بونیادنان، تەنها ڕێگە بەو بونیادانە دەدات، کە بەکاریشدەهێنرێن، چونکە بونیادنان بەهۆی بەکارهێنانەوە خەملێوە. لەوکاتەیدا، کە هیچ جیاوازییەکی فۆرمی لەنێوان (پیاوستان) و (گوڵستان)دا نییە، جگە لە بەکارهێنانیان. لەمڕوانگەیەوەیە، کە (گوڵستان) بونیادنانێکی دروست و واتادارە، لە کاتێکدا (*پیاوستان)، بەهۆی بەکارنەهێنانەوە، نادروست و بێ واتایە. بەمشێوەیە بەرپەرچی ئەو بیرە ڕێزمانییە باوە دەدرێتەوە، کە وایدادەنا "ڕستەکان واتایان هەیە، بەڵام شێوازە ڕێزمانییەکان، نەخێر". (Michaels, 2006, P.73). لەکاتێکدا ئەوە تەنها شێوازە ڕێزمانییەکان/بونیادنانەکان بوون، جیاوازییان دەخستە نێوان نموونەکانەوە، ئەگینا هیچ هۆکارێک بۆ دروستکردنی جیاوازیی لەنێوان (دەرگاوان) و (پەنجەرەوان)دا نییە، جگە لە بەکارهێنان و پاشان بوونیان بە شێواز و بونیادنانێکی ڕێزمانی. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بیرە سەبارەت بە بونیادنانی ڕستە سادەکانی ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگەی ڕێزمانی بونیادنانەوە، نموونەکانی (١٣) دەهێنرێنەوە:

١٣) ا- بونیادی (X + Y)، (بکەر + کردار) (سەیوان هات).

ب- بونیادی (X + Y + Z)، (بکەر + بەرکار + کردار) (سەیوان نان دەخوات).

لێکدانەوە ڕێزمانییەکانی نموونەکانی (١٣)، لەیەکەم هەنگاودا لەسەر بونیادی ڕستەکان شیدەکرێنەوە. بەو واتایەی بونیادی (X + Y)ی نموونەی (١٣-ا)، بونیادنانێکی تایبەت و شێوازێکی ڕێزمانیی گشتێنراو و دووبارە و بەرهەمدارە لە بونیادنانی چەندان ڕستەی دیکەی زمانی کوردیدا، کە بە چاوپۆشین لە یەکە و وشە پێکهێنەر و بەشدارەکانی خودی بونیادەکان، ڕاستەوخۆ واتای جیاوازی لە نێوان (١٣-ا) و (١٣-ب)دا، دەردەکەوێت. بەهەمانشێوە بونیادی نموونەی (١٣-ب)، واتایەکی تایبەت و

دیاریکراو دەگەیەنێت، هەر ئەم واتایەش کۆمەڵێک یاسای ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا پێ جێبەجێدەکرێت و دەیسەپێنێت. بونیادی نموونەی (١٣-ب)، ئەوە دەسەلمێنێت، کە کرداری بونیادەکە دەبێت لە چەشنی (تێپەڕ) بێت و بەهۆی بونیادی نموونەی (١٣-ا)یشەوە، کرداری (تێنەپەڕ) دەسەپێنرێت. هەموو ئاخێوەرێکی زمانی کوردی، هەست بە جیاوازیی واتایی دەکات لەنێوان ئەو بونیادانەی، کە لە (١٣)دا خرانەڕوو، لەگەڵ ئەو بونیادانەی، کە لە (١٤)دا هێنراونەتەوە:

١٤) (بکەرX + بەرکار١ + کردارY + بەرکار٢) Obj2 V + Ver Z + Obj1 Y + Sub X

ا- کوڕەکە پارەکەی دا بە هەژارەکە.

ب- لە ڕۆژدا حەزم بە وەرزش هەیە.

پ- لەسەربان تۆپەکەم دۆزییەوە.

ت- کارەکەیان شێرانە ئەنجامدا.

بەمشێوەیە خودی بونیادنانەکان، ڕەهەندێکی واتایی لە ڕێزماندا دەگەیەنن و وەک کۆکردنەوەی سەرجەمی ئاگایی زمانی و شارەزایی لە بەکارهێنان و دەوروبەر و ڕوانینەکانی خۆی لەسەر ڕستەکان، ڕەنگدەداتەوە. تەنانەت بونیادنان و قاڵبەکانی بونیادنان لە ڕێزمانی کوردیدا بەجۆرێک وەک شێوازێکی جێگیر و ئامادە لە ئاگایی و کۆزانیاریی زمانیی ئاخێوەری کورددا ڕۆڵیان هەیە، تەنانەت لە نموونەیەکی وەک (١٤-ب)شدا، هەرچەندە بکەری ڕستەکە دەرنەبڕاوە و لە بونیادەکەدا نەهاتووە و چەند ئاڵوگۆڕێک لە شێوەی جێگۆڕکێی یەکەکانی بەشداری (١٤-ب،پ، ت)دا هەن، بەڵام بەهۆی شارەزایی ئاخێوەران لە توانستی درکپێکراوی خۆیانەوە، کە هەموو دەربڕاوەکانیان لەسەر بنەمای کۆکەرەوە هێماییەکان و بونیادنانە ڕێزمانییەکان دادەڕێژن، بۆیە هیچ گرفتێکی زانیاری لە بونیادەکەدا دروستنەبووە. هۆکاری ئەمەش بۆ زانیاریی ئاخێوەران دەگەڕێتەوە سەبارەت بە بونیادنانەکان و جێکەوتەی جێگیری یەکە هێماییەکان، کە ئاوێتەکراوی جوتکردنی فۆرم_واتا/کردەن پێکەوە، هەر ئەم ڕێپێدانەیش وایکردووە، چەندین جۆری ئاڵوگۆڕ و پاش و پێشخستن و باسمەند و سەرتۆپکردن لە زمان و تەنانەت ڕێزمانیشدا، ڕوودانیان وەک بەشێک لە زانینە زمانی و ڕێزمانییەکەی ئاخێوەران لێکبدرێتەوە(*بڕوانە: ا- عەلی،١٩٩٢. ب- قادر، ٢٠٠٨*)، هەربۆیە دەرنەبڕینی بکەر لە (١٤-ب)دا، هیچ گرفتێکی دروستنەکردووە و بونیادەکە پێشتر داکراوە و بووە بە شێوازێکی ڕێزمانی و بونیادنانێکی تایبەتی لە ڕێزمانی کوردیدا. لەمڕوانگەیەوە ئەوە دەخرێتەڕوو، کە ئەو بونیادە ڕێزمانییانەی، بەهۆی بەکارهێنانیانەوە وەک شێواز(Pattern)ێکیان لێهاتووە، ئیدی بۆخۆیان دەبن بە تیاهەڵگر(Container)ێک و مانا دەبەخشن بەو یەکانەی، کە لە ناویاندان. هەروەک شێوازە جیاوازەکانی مادەیەکی شل لە دەفری جیاوازدا، یاخود چەندین مادەی شلی جیاواز لە یەک شێوە دەفردا، کە بەبێ گرنگیدان بە خودی مادەکان، شێوە و قاڵبی دەفرەکە، بوون و دەرکەوتنیان دەسەلمێنێت.

بەمشێوەیە پێشکەشکردنی ڕێزمان لە گۆشەنیگای بونیادنانەوە، خۆی لە خۆیدا بە واتای کۆپەیوەندی و کارلێک و کاریگەریی تەواوی هەرکام لە پراگماتیک و ڕێزمانە(لە دابەشکارییە باوەکەدا)، لەسەر یەکتر. بەو واتایەی، کە پراگماتیک چۆن ڕۆڵی هەیە لە بونیادنانە ڕێزمانییەکانی زماندا، کە ئەمیش خۆی لە دەوروبەر و بەکارهێناندا دەبینێتەوە. پاشان هەمان ئەو بونیادە ڕێزمانییانەی، کە بەهۆی بەکارهێنانەوە ڕێکخراون، بەهۆی بەکارهێنانیانەوە، دەبنەوە بە گوزارشتکەر و نوێنەرەوەی هەمان ئەو بارودۆخەی، کە بوونەتە هۆی بونیادنانی قاڵبە ڕێزمانییەکە. بەو واتایەی، کە بارودۆخ و بەکارهێنان، لە هەنگاوی یەکەمدا بونیادە ڕێزمانییەکان دادەڕێژن، پاشان خودی بونیادەکانیش لەهەمان بارودۆخ و بەکارهێناندا، بەکاردەهێنرێنەوە. هێڵکاریی (٤)، بە مەبەستی زیاتر ڕوونکردنەوەی سەرەتا و دەستپێکی

بونیادنان و پاشان نواندنەوەی هۆکاری بونیادنانەکان بەهۆی خودی بونیادەکانەوە، هێنراوەتەوە. ئەویش بەوجۆرەیە، کە لەیەکەم هەنگاودا، جوتکردنی فۆڕم_واتا، بونیادنان بەدوای خۆیدا دەهێنێت، پاشانیش بونیادنانەکان، دەبن بە باشترین نوێنەر و شانۆی نمایشی ئەو کۆزانیارییە زمانییەی، کە ئاخێوەران دەیانەوێت بیگەیەنن(ئەمەیش بەهۆی ئەوەی، کە بنەڕەتی بونیادەکان خۆیان لە زۆرترین مەودای زانیارییەوە هاتون، هەر بۆیە لە کاتی بەکارهێنانەوەشیاندا، دەبنەوە بە هۆکاری نواندنەوەی کۆزانیارییە پێکهێنەرەکان).

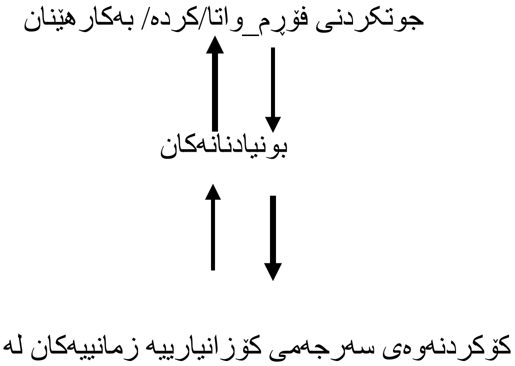

هێڵکاریی (٤)
بارودۆخەکانی بونیادنان و نواندنەوەی بارودۆخەکان

هەربۆیە کاتێک ئاخێوەرێک نموونەکانی لە چەشنی (١٥)، بەکاردەهێنێت، ڕاستەوخۆ بونیادێکی چنیوە و ئاماژە بەو کۆزانیارییانە دەدات، کە لە بنەڕەتەوە لێوەی پێکهاتووە:

١٥)ا- ڕادوێ، جلوبەرگی بالە، جلی مارکە،...

ب- بە ژەهری مارەوە دەخورێت.

هەرکام لە نموونەکانی (١٥)، وەک کۆزانینێکی زمانی بۆ ئاخێوەران دەردەکەوێت. هۆکاری ئەمەش لەوەوە دێت، کە بنەڕەتی دارشتنەکانی (١٥-ا)، لە جوتکردنەکانی هەرکام لە فۆڕم_واتاوە هاتوون و بونیادنراون، پاشانیش، کە بەکاردەهێنرێنەوە، ئاماژە بە هەمان بنەڕەت دەدەنەوە. ئیدی کۆزانینە زمانییەکە، لە فۆنەتیکی دەربڕینی (ڕادوێ)وە دەستپێدەکات، تاوەکو تێگەیشتنە واتاییەکان لە هەرکام لە (بالە، مارکە)ی جلوبەرگ. هەروەک چۆن تێگەیشتنمان لە (١٥-ب)، لە بونیادێکی خوازەیی و زمانێکی هێماییە و بۆخۆی گوزارشتە لە کۆزانیارییەکی فراوانی بونیادنراو و وەک یەک هێمای زمانی لە بارودۆخێکی تایبەتیدا بۆ پەسنی کەسێکی تایبەت بەکاردەهێنرێت.

لە سەرەتاکانی خستنەڕووی بیری بونیادنان لە ڕێزماندا، هەوڵەکان لەپێناوی ئاماژەدان بوو بە ڕەهەندی سیمانتیکی لە داڕشتە ڕێزمانییەکاندا، پاشان ڕوانینەکە فراوانکرا بەوەی، کە چۆن واتای ئینسکلۆپیدی(*سەبارەت بە واتای ئینسکلۆپیدی، بڕوانە: ا- قادر، ٢٠١٧، ب- حسێن، ٢٠٢١، پ- نەبی، ٢٠١٥، ت- غەریب، ٢٠١٦)(A- Qadr, 2017. B- Husen, 2021. C- Nabi, 2015. D- Gharib, 2016)*، بەشداری لە داڕشتە ڕێزمانییەکاندا هەیە و ئەمەیش بە بونیادنانە ڕێزمانییەکان دادەنرێت. لەمڕوانگەیەوە، واتای هەموو، لە واتای ئاماژەداری بەشە پێکهێنەرەکانییەوە نەهاتووە(واتای گشت، شوێنکەوتەی واتای بەشەکان نییە)، بەشەکان لە ڕوانگەی خۆیان و گشتیشەوە دەناسێنرێن(کە

ئەمە سەرنجە باوەکەیە)، بەڵام گشت، تەنها و تەنها لە ڕوانگەی خۆی و بەکارهێنانی گشتییەوە، دەناسرێت(ئەم ڕوانینە کرۆکی ڕێزمانی بونیادنانە). بەمشێوەیە واتای پراگماتیکی، ڕۆڵی سەرەکییان هەیە لە بونیادنانی بونیادە ڕێزمانییەکاندا و کاریگەری سەرەکی و ڕاستەوخۆیان لە بەرهەمهێنانی واتادا هەیە. لە ڕێزمانی درکپێکردندا، پراگماتیک ڕۆڵی لە نەخشاندنی ئاگایی و ڕوانینی ئاخێوەران لەناو ڕستەکاندا هەیە، بەو واتایەی لەناو ڕستەکاندا، دەتوانرێت چۆنییەتی پەیپێبردن و درکپێکردنی ئاخێوەران بە دیمەن و مەشهەدەکان ببینرێتەوە، لە کاتێکدا لە ڕێزمانی بونیادناندا، پراگماتیک بۆخۆی هۆکاری بونیادنانە ڕێزمانییەکان بووە. بەو واتایەی خودی بونیادە ڕێزمانییەکان، بەهۆی پراگماتیکەوە دارێژراون. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئەو بیرەی سەرەوە، با سەرنج لە نموونەکانی (١٦) بدەین، کە یەکەیەکی وەک (ڕاکێشان)، چۆن بەهۆی سەرجەمی بونیادنانی ڕستەکانەوە(کە ئەمانیش لە بەکارهێنانەوە هاتوون)، واتای دروستی خۆی گەیاندووە و ئەمیش (بونیادنانە ڕێزمانییەکان)، بەکاریگەری پراگماتیک، پەیوەندی و پەیوەستی لەنێوان یەکەکانی نموونەکانی (١٦)دا دروستکردووە:

١٦) ا- ڕاکێشانی سەیارە،

ب- دەستم ڕابکێشە/ قژ ڕاکێشان،

پ- ئەو گوریسە ڕابکێشە.

ت- ڕاتان ئەکێشم بۆ ئەوروپا.

لە ڕوانگەی نموونەکانی (١٦)ەوە، ئەوە دەردەکەوێت، کە فۆڕم و واتاکان لە بەکارهێناندا بونیاددەنرێن. بۆیە بەلای زانایانی ڕێزمانی بونیادنانەوە، (فۆڕم_واتا)، هاوواتایە لەگەڵ (فۆڕم_بەکارهێنان) و لە شێکردنەوەی بونیادەکاندا بەکاریدەهێنن. بەمشێوەیە بەرەو سەرنجی بەکارهێنانی ڕێزمانی(Grammatical Uses) دەڕۆین. لێرەوە ئاوێتەبوونێک لەنێوان ڕێزمان و بەکارهێناندا دروستدەبێت، کە مەبەست لە کرۆکی بەکارهێنانە لە ڕێزمانی بونیادناندا. بۆنموونە واتای بەش بەشی نموونەکانی (١٦)، ناتوانن واتای گشتی و سەرجەمی دەربڕاوەکە بگەیەنن، تەنانەت ئەگەر واتای بەشێکیشی بگەیەنن، هێشتا پێویستی بە بونیادنانێک دەبێت، تاوەکو جیاوازیی واتایی لەنێوان (ڕاکێشان)ی نموونەکاندا بەدیاربکەوێت. بەمشێوەیە (ڕاکێشان) وەک فۆڕم، پێویستی بە بەکارهێنانێکی بونیادنراوی (فۆڕم_کردە) هەیە، تاوەکو واتای مەبەست بگەیەنێت، کە ئەمەیش لەسەر بنەمای فێربوون و بەکارهێنان و ئەزمونە زمانی و ڕێزمانییەکە دەبێت. هەربۆیە بەکارهێنانی (ڕاکێشان)، لە (١٦-ا، ب، پ)دا، تەواو جیاوازە لە بەکارهێنانی هەمان یەکە لە (١٦-ت، ج)دا. لە نموونەکانەوە ئەوە دەردەکەوێت، کە (ڕاکێشان)، هەرجارە و بەهۆی جۆرێک لە بونیادنانەوە، واتایەکی جیاوازی گەیاندووە. بۆنموونە لە (١٦-ا)دا بۆ (چاککردنەوەی سەیارە) و لە (١٦-ب)دا بۆ (شلکردنی دەست) و (ئازاری قژ) و لە (١٦-پ)دا، بۆ (توندکردن) بەکارهاتووە، کەچی لە (١٦-ت)دا، (ڕاکێشان بۆ ئەوروپا)، بەهۆی بونیادنانێکی جیاوازی گشتەوە(گشت یەکەکانی (١٦-ت)پێکەوە)، واتایەکی تەواو جیاوازی گەیاندووە. کەواتە ئاخێوەران لە نموونەکانی (١٦)دا، چاوەڕێی تەواوکردنی سەرجەمی بونیادەکەن، تاوەکو لە واتای بونیادنراوی(ڕاکێشان)، تێبگەن، چونکە (ڕاکێشان+ X)، (سەیارە، دەست/قژ، بۆ ئەوروپا)، هەرکامیان واتایەکی تایبەت بە بەکارهێنانەکەی (ڕاکێشان)، بەهۆی بونیادنانەکەیەوە، دەبەخشێت. کەواتە واتای تەواو و پڕاوپڕ لەسەرشانی بونیادنانە ڕێزمانییەکانە، وەک لەوەی یەکەکانی بەشدار لەو بونیادنانە، بیگەیەنن. ئەم سەرنجەش بەهەمانشێوەی ڕوانینە لە ئیدیۆمەکانی زمان. کەواتە ڕێزمانی بونیادنان وەک گشتێک لەنێوان یەکەی زمانی و (فۆڕم_واتا/ بەکارهێنان)دا دەردەکەوێت و شرۆڤەیەکی سەرتاپایی بۆ

ڕێزمانی زمان پێشکەشدەکات، هەر ئەم ڕوانینەیشە، کە واتای یەکەیەکی وەک (ڕاکێشان)ی لە نموونەکانی (١٦)دا دیاریکردووە و جیایدەکاتەوە لە واتای هەمان یەکە لە نموونەکانی وەک (١٧)دا:
١٧) ا- پارەکەی ڕاکێشا.
ب- حەفتا وەرەقەی ڕاکێشاوە.
ئاخێوەران سەرجەمی ئەم دەربڕاوانە بەهۆی بونیادنانێکەوە فێردەبن، لە کاتێکدا سەرجەمی دەربڕاوەکانمان لەژێر کاریگەرییە ناوەکی و دەرەکییەکانی زماندایە، بەڵام بونیادنان، خاڵی پێکەوەبەستنی هەردوو لایەنە کاریگەرەکەیە لە دەربڕاوەکانیاندا، بەوەی، کە چۆن ئاخێوەران شێوازی ئاخاوتن و دەربڕاو و چۆنییەتی ڕێککارییەکانی دەربڕاوەکانی خۆیان بەهۆی بونیادنانەوە، دادەڕێژن. بەمشێوەیە ئەوە بەکارهێنان و ئەزموونکردنی دەربڕاوەکان و چوارچێوەی بەکارهێنانی یەکە و یاسا ڕێزمانییەکانە، کە بونیادنانە جیاوازەکانی بە (ڕاکێشان)، لە نموونەکانی (١٦ و ١٧)دا بەخشیوە، کە دواتریش بەکارهێنانەکە وەک شارەزاییەک لە ئاوەزی ئاخێوەراندا دادەکرێت و وەک بونیادێکی پڕواتا بە کات و شوێنێکی تایبەتی بەکارهێنان، بەکاردەهێنرێتەوە. لە ڕوانگەی نموونەکانی (١٦ و ١٧)ەوە، ئەوە دەردەکەوێت، کە واتای وشەی (ڕاكێشان) لە فەرهەنگدا هەر یەك واتایە، بەڵام لەو بونیادە ڕێزمانییانەدا و لە چێوەی ئەو دەوروبەرانەی بەکارهێناندا، واتای فۆڕمەکە دەگۆڕێت و بەمەش یەك فۆڕممان دەبێت، کە لە چەند قاڵبی ڕێزمانی و دەرووبەری بەکارهێنانی جیاوازدا دەربکەوێت، ئەوەندە واتای جیاوازی دەبێت. واتە یەك هێما دەبێتە چەند هێمایەك، ئەمەیش بەهۆی دەوڵەمەندیی قاڵبە ڕێزمانییەکانەوەیە و ڕاستەوخۆ کرۆکی ڕێزمانی بونیادنان دەخاتەڕوو، کە دەتوانین بەهۆیەوە ڕێزمان لەخزمەتی بەخشینی واتای تایبەت بە یەکەکان بەکاربهێنین، کە ئەمەش دەوەستێتە سەر بارودۆخەکانی بەکارهێنان. کەواتە بەکارهێنان و بونیادنان و دەرکەوتە جیاوازەکانی (ڕاکێشان) لە بارودۆخە جیاوازەکاندا، وادەکات، کە تێگەیشتمان لەگەڵ بوارێکی فراوانی مامەڵەکردن لەگەڵیدا بڕەخسێنین.
بەمشێوەیە بونیادنانی زمانی، بنەڕەتی فێربوونە زمانییەکان و گۆڕانە زمانییەکان و واتا زمانییەکانیشە، کەواتە ئامانجی ڕێزمانی بونیادنان، دامەزراندنی مۆدێلێکی زمانییە، کە تێیدا سەرجەمی کۆزانیاریی کەسێک لە زمانەکەی خۆیدا ببینرێتەوە. ئەم ئاوێتەبوون و پێکەوەکارکردنەی یاسا و ڕێسا ڕێزمانییەکان و چوارچێوەی بەکارهێنانە، تا لە کۆتایدا بونیادە ئامادە و جێگیرەکانیش، گوزارشت لە پێکهەڵبوونی هەرکام لە (فۆڕم_واتا) لە بەکارهێناندا دەکەن.

ئەنجامەکان:

١- بونیادنان، وەک بوارێکی پەیوەستدار بە زانستی زمانی درکپێکردنەوە، واتا و چەمکی تایبەتی درکپێکراو لەخۆدەگرێت و تەنها گوزارشت لە خستنەتەکیەکە سینتاکسییەکان ناکات.
٢- ڕێزمانی بونیادنان کۆکراوەیەکی کۆزانیارییە زمانییەکان لە قاڵب و شێوازە ڕێزمانییەکاندا دەگەیەنێت. بەو واتایەی، کە ئاخێوەر لە دەربڕاوەکانیدا، تەنها ڕەهەندە ڕێزمانییەکان بونیادنانێت، بەڵکو مەودایەک بۆ بەدیارخستنی کۆزانیارییە بونیادنەرە زمانییەکان دەڕەخسێنێت.
٣- ڕێزمانی زمان بەهۆی بەکارهێنانەوە شێوە دەگرێت و دەخەملێت. مەبەستیش لە بەکارهێنان، بونیادنانی سەرجەمی یەکە و هێما زمانییەکانە، لە شێواز و قاڵبە ڕێزمانییەکاندا.
٤- هێما زمانییەکانی زمانی کوردی لە ڕێزمانی بونیادناندا، هەر لە فۆنۆلۆژی و مۆڕفۆلۆژی و سینتاکس و بوارە واتاییەکانی هێماکانەوە لەخۆدەگرێت و ئاخێوەران ئاگاداری هەموو وردەکارییەکانی هێماکانن و بەو ئاگاییەشەوە دەربڕینیان دەبێت.

٥- ڕێزمانی بونیادنانی زمانی کوردی، هەموو دەرکەوتن و ئاگاییە زمانی و درکپێکراوەکانی ئاخێوەرانی زمانی کوردی دەنوێنێت. ئەمەیش لەبەرئەوەی، هەموو دەربڕاوەکانیان، جوتکردنێکی هێمایی هەرکام لە فۆڕم_واتایە پێکەوە.

سەرچاوەکان:

- بە زمانی کوردی:

- ئەمین، وریا عومەر. (٢٠١١). پیتۆکەکانی زمانەوانی. هەولێر. دەستگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

- حسێن، شیلان عومەر. (٢٠٢١). زانستی زمانی کارەکی. سلێمانی. چاپخانەی پیرەمێرد.

- شەریف، عەبدولوەهاب کانەبی. (٢٠٠٥). فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا. سلێمانی. چاپخانەی ڕوون.

- عەلی، بەکر عومەر.، (١٩٩٢)، بەستن و کرتاندن لە کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەڵاحەدین.

- غەریب، نالی ئەدهەم.، (٢٠١٦)، درکپێکردنی مێتۆنیمی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

- فەتاح، محەمەد مەعروف. (٢٠١١). زمانەوانی. چاپی سێیەم. هەولێر. چاپخانەی حاجی هاشم.

- قادر، کاروان عومەر. (٢٠٠٨). ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا. سلێمانی. مەڵبەندی کوردۆلۆجی.

- قادر، کاروان عومەر.، (٢٠١٧)، دارشتەی چەمک لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی چوارەم، ژمارە (١٣)، لاپەڕە: (٤١٩ - ٤٥٢).

- قادر، کاروان عومەر.، (٢٠١٩)، تەنینی وشەیی لە ڕێزمانی وشەییدا، گۆڤاری زانکۆی جیهان، بەرگی (٣)، ژمارە (١)، لاپەڕە: (٣٠ - ٥٧).

- محێدین، بازیان یونس. (٢٠١٣). پەیوەندی ئاستی مۆرفۆلۆجی بە ئاستی فۆنۆلۆجی و سینتاکس. هەولێر. چاپخانەی موکریانی.

- مەحویی، محەمەد. (٢٠٠٩). زانستی هێما، هێما، واتا و واتالێکدانەوە. سلێمانی. چاپخانەی پەیوەند.

- مەحویی، محەمەد. (٢٠١٠). مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان، مۆرفۆلۆژیی کوردیی. سلێمانی. زانکۆی سلێمانی.

- مەحوی، محەمەد. قادر، کاروان عومەر، حسێن، شیلان عومەر. (٢٠١٠). دروستەی کردار(بنەما و دیاردە). سلێمانی. زانکۆی سلێمانی.

- نەبی، ڕێبوار ئەحمەد.، (٢٠١٥)، پەیپێبردنی شاوەچە لە سیمانتیکی درکپێکردن لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، فاکەڵتی ئاداب، زانکۆی سۆران.

- ویدۆوسن، د. (٢٠٠٨). سەرەتایەک بۆ زمانەوانی. و/ فاروق، هۆشەنگ. دهۆک. چاپخانەی خانی.

-بە زمانی ئینگلیزی:

- Aitchison J., (1999). *Linguistics*. Londen: Hodder Education.

- Blevins J. P. and Blevins J., (2009). *Analogy in Grammar. Form and Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

- Boas H. B. and Sag I. A., (2012). *Sign-based Construction Grammar*. Chicago: University of Chicago Press.

.

- Croft W. and Cruse A., (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Croft W., (2022), *Morphosyntax. Constructions of the World's Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Dawkins R., (1989). *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press

- Fried M. and Östman J., (2004). *Construction Grammar in a Cross-language Perspective*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Goldberg A., (1995). *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.

- _________, (2006). *Constructions at Work. The nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.

- He Z., (2008). *On Memes and Memetics in Language*. Journal of Pragmatics Study. No 1. Special Issue of The10th Memorial World Congress. Page: 71 – 82.

- Hoffman T. and Trousdale G., (2013). *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

- Kiss T. and Alexiadou A., (2015). *Syntax-Theory and Analysis*. An International Handbook. Volume 2. Berlin: De Gruyter Mouton.

- Matsumoto Y., (2021). *Flexibility and Fluidity of Grammar. Grammatical Constructions in Discourse and Sociocultural Context*. Journal of Pragmatics. Vol (172). Page: 105 – 118.

- Michaelis L. A., (2006). *Construction Grammar*. University of Colorado. Boulder: University of Colorado at Boulder.

- Östman J. and Fried M., (2005). *Construction Grammars. Cognitive Grounding and Theoretical Extensions*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

- Postal P. M. and Joseph B. D., (1990). *Studies in Relational Grammar 3*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Radden, G. and Dirven, R., (2007). *Cognitive English Grammar. Cognitive Linguistics in Practice*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company:

- Schönefeld D. (2006). *Constructions All Over: Case Studies and Theoretical Implications*. Constructions Journal. Special Vol (1). Page: 1 - 39.

- Tomasello M., (2003). *Constructing a Language. A Usage-based Theory of Language Acquisition*. Harvard: Harvard University Press.

- Wasserscheitd P. (2019). *Construction Grammar. Basic Principles and Concepts*. Ukrainian Linguistics Journal. Vol (49). No 1. Page: 94 – 116.

References

Ali, Bakr Omer. (1992). *Connecting and Cutting in Kurdish Language*. Unpublished MA Thesis: College of Arts. Salahuddin University –Erbil.

Amin, Wrya Omer. (2011). *The Letters of Linguistics*. Erbil: Aras Publisher.

Fatah, Muhamad Maruf. (2011). *Linguistics*. Erbil: Haji Hashm Publisher.

Gharib, Nali Adham. (2016). *Cognitive Metonymy in Kurdish Language*. Unpublished MA Thesis: College of Languages. University of Sulaimani: Sulaimani.

Husen, Shilan Omer. (2021). *Applied Linguistics*. Sulaimani: Piramerd Publisher.

Mahwi, Muhamad. (2009). *Semiotics. Sign, meaning & Interpretation*. Sulaimani: Paiwand Publisher.

Mahwi, Muhamad. (2010). *Morphology & Component-Interaction*. Sulaimani: University of Sulaimani.

Mahwi, Muhamad. Qadr, Karwan Omer. Husen, Shilan Omer. (2010). *Verb Structure (Basis and Phenomenon)*. Sulaimani: University of Sulaimani.

Muheddin, Bazyan Unis. (2013). *Relation of Morphological level with Phonological and syntactic levels*. Erbil: Mukriany Publisher.

Nabi, Rebwar Ahmad, (2015). *Prototype Perspective in Cognitive Semantic in Kurdish Language*. Unpublished MA Thesis: Faculty of Arts. Soran University. Soran.

Qadr, Karwan Omer. (2008). *Topicalization in Kurdish Sentence*. Sulaimani: Kurology Publisher.

Qadr, Karwan Omer, (2017). *Concept Arrangement in the Kurdish Language*. Journal of University Of Raparin. Forth Year. No: 13. Page: 419-452.

Qadr, Karwan Omer, (2019). *Network of Words in Word Grammar*. Journal of Cihan University. Volume (3). No: 1. page: 30-57.

Sharif, Abduwahab Kanabi. (2005). *Idiom Lexicon in Kurdish Language*. Sulaimani: Run Publisher.

Widowssen, H.D. (2008). *A beginning of Linguistics*. Translated by: Hoshang Faruq. Duhok: Xani Publisher.

قواعد البنيويه فى اللغه الكرديه

أ.د. كاروان عمر قادر
جامعة السليمانبة ، كلية اللغات ،قسم اللغة والادب الكردي
م.م. نالي ادهم غريب
جامعة حلبجة، كلية التربية ، قسم اللغة الكردية

المستخلص
يأتي البحث هذا؛ تحت عنوان (القواعد البنائية في اللغة الكردية) ، وهو بدوره محاولة لعرض وتيرة القاعدة اللغوية بما فيها القاعدة اللغوية الكردية وذلك من زوايا علم البناء الذي به تدرك ماجريات اللغة .إن البناء بوصفه مصطلحا في القاعدة اللغوية الكردية لم يكن حديثا، حيث تمت مناقشته في مدارس أخرى بطريقة محددة وذلك من منظور المدارس اللغوية، لكن موضوع البناء مع وجود خلفية مدركة يتضمن أغراضًا محددة، وهي أنه كيف يتم بناء القاعدة اللغوية بكونها قالباً في متناول الناطقين بها، وفي حالات التحدُّث بها ناهيك عن كيفية إدراكها ومستواها المعهود من قبل ناطقيها. والغرض الأسمى من البنية هذه؛ توحيد الشكل ـ المعنى في وحدة بنيوية نحوية. فهكذا تقوم القاعدة البنيوية بعرض الشكل-المعنى كليهما في نطاق واحد. أما ما يتعلق بالقاعدة البنيوية للغة فإن وحدتها الأساسية عبارة عن البُنى اللغوية، التي تنعكس جميعها على كيفية عمله التلقائي المدرك لعقل الناطقين بها. بمعنى آخر كيف تتأثر البنية اللغوية بالاستخدامات اللغوية وحالاتها الحوارية، والتي بسببها يتبنى استخدامَها الناطقون بها كإحدى قدراتهم المدركة. ونعني بذلك أن القاعدة اللغوية التي تم بناؤها من قبل ناطقيها تجسدت مجموعة معلومات لغوية بحتة. يعود سبب ذلك إلى أن جميع الوحدات اللغوية تمثلت في رمز واحد (سواء كانت رمزا صوتيا أو جُملياً) حيث بدورهما يتكونان وحدة المعنى-الشكل معا. تنقسم هذه الدراسة إلى فصلين:
الفصل الأول بعنوان (مبادئ للقواعد البنيائيه)، يقدم هذا القسم مبادئ قواعد البناء في اللغويات واللغة الكردية.
في الفصل الثاني ، يتم عرض المبادء الأساسية لقواعد البنيائيه مع أمثلة عملية في اللغة الكردية.

الكلماتالمفتاحية: الإدراك، القواعد، البناء، الشكل، المعنى.